

О СУШТИНИ УСТАВА,

1907

O SUŠTINI USTAVA,

1907

SAVEZNO IZVRŠNO VEĆE
CENTAR ZA INFORMACIONU I
DOKUMENTACIJONU DEJATNOST

Inv. br.

SIGN

267/1122
3 СОЦИЈАЛИСТИЧКА БИБЛИОТЕКА 3

ФЕРДИНАНД ЛАСАЛ

О СУШТИНИ УСТАВА

ПРЕВЕО

2ушак Јошовић

ПОНИСТЕНО

БЕОГРАД 1907.
ИЗДАЊЕ СРПСКЕ СОЦИЈАЛ-ДЕМОКРАТСКЕ СТРАНКЕ.

О СУШТИНИ УСТАВА

БЕОГРАД

ШТАМПАНО У НОВОЈ ШТАМПАРИЈИ — „ДАВИДОВИЋ“
1907.

5267

ПРЕДГОВОР

Књига коју, овим, друговима предајемо у руке састављена је, као што се види, из два предавања, која је Фердинанд Ласал држао у Берлину 1862. г., поводом такозванога *уставнога конфликта*. Потребно је, стoga, да би се разумеле све ствари које се у њој излажу, да, у неколико речи, кажемо у чему се састојао тај уставни сукоб.

Непосредни узрок његов била је милитарна реформа, реорганизација пруске војске, коју су Виљем I и његови јункери предузели да изврше. По закону од 1814. године, војници су, после 3 године активне службе и 2 године резерве, превођени у земаљску одбрану (Landwehr), у којој су остајали до 40 године. Земаљска одбрана и активна војска стајале су у тесној вези. Свака бригада састављала се из једне регименте регуларних трупа и једне регименте земаљске одбране, те су се, како један буржоаски историчар каже, „све мане у организацији земаљске одбране одазивале и на целину“, — што, у ствари, преведено на демократски језик, не значи ништа друго него да је, дотле, војска била претежно *народна*. Монарх и реакционари, са Ман-

тајфелом, министром председником, и милитарцима: Клаузевицом, Молткеом, Рецом, министром војним Роном, на челу, хтели су да изврше корениту реформу у војсци тиме, што би број људи из регуларних трупа повисили на 400.000 (дотле: 40.000), тако да би сад војска, у већини случајева, могла функционисати и без земаљске одбране. За ту реорганизацију тражило се од Коморе $9\frac{1}{2}$ милиона талира. Као што се види, а као што ће сви који прочитају ово Ласалово дело још боље увидети, хтело се овим да се, увођењем праве *стаяје војске*, учврсти позиција апсолутнога краљевства и феудалнога племства.

Либерална буржоазија, међутим, није имала рачуна сложити се са овом намераваном владином реформом. Она је била представник капитализма у Пруској, капитализма који је у то доба тек ступио у периоду своје младићске бујности и био у политичком животу револуционаран, јер се налазио у опозицији, јер је тек имао да води борбу око узимања државне власти у своје руке, јер је тек имао да постане неограничени господар у Немачкој као што је данас рецимо у Француској. Представници његови у Комори плашили су се, с правом, тога што краљ и јункери хоће да узму у своје руке *војску*, то највеће парче устава, како Ласал лепо каже. Они се, у то доба, нису могли сложити са реакционарима, који су, како други један буржоаски писац згодно вели, хтели „не народну војску већ војнички народ (non une armée nationale, mais une nation militaire)“; бојали су се да не постану

немоћни ако се земаљска одбрана искључи из активне службе; истицали су, као свој захтев, затим, да се рок службе у активи сведе са 3 на 2 године; налазили су да је сума која се тражи за реорганизацију војске велика. Па ипак — доказ да је буржоазија у најодлучнијим моментима неспособна за борбу — та иста Комора „провизорно“ одобри привидно уставном министарству Шверин—Патов потребан кредит за нову формацију војске. Тиме је, већ, био створен преседан који је, доцније, Бизмарк тако лепо искористио.

Баш у то доба, Шулце Делић, Јохан Јакоби, Форкенбек, Вирхов, Момзен и др. формираше једну енергичнију либералну странку, Напредну Странку (Fortschrittspartei), која у свој програм унесе реформе које би осигурале тријумф буржоазије и парламентарнога режима. Избори од 1861 донеше јој победу. Како није хтела да попусти на војним питањима, та либерална Комора буде распуштена. Али избори од 1862. донеше Напредној Странци још сјајнију победу: према 253 либерала стајало је сад свега 16 консерватора. Виљем, у очајању, повери министарство Бизмарку. Овај продужи трошење кредита за реорганизацију војске, у пркос томе што су Коморе једна за другом стално одбацивале тај кредит. На тај начин, борба око реорганизације војске добије шири обим борбе око основног права народа да он или његови представници одобравају и неодобравају буџет. У томе је био уставни конфликт. Настало је, сад, питање: на који ће се начин очувати то основно уставно право које је Бизмарк ништио,

право у коме се у многоме огледа обим учешћа народа у управљању државом?

Ласал је доказао да се на то питање може правилно одговорити једино ако се буде начисто са тиме *шта је сушина устава*. И он је, доиста, ту тему сјајно разрешио, онако како то нико, ни пре ни после њега, није учинио. Стварни устав једне земље — доказао је он — није ништа друго него стварни, фактички однос сила који у њој постоји. Право да нешто ради или не има само онај који за то на својој страни има сile, који има уза се: војску, или судове, или полицију, или новац, или јавно мњење, или масу народа и т. д. Управо, колико ко има снаге *толико има и права; право може имати само онај који има снагу*. Писани устав не представља ништа друго него прецртане односе снага који у ствари постоје, он је само његов израз. Није ли тачан израз њихов, он не може бити дуга века, мора пропасти, односно прилагодити се *стварноме* уставу. Ако народ има нека права у писаноме уставу, *на листу хартије*, он њих у ствари нема ако нема у својој руци толико и сile, ако она не потичу из његове снаге. Желили да му та права не остану *само на листи*, он мора да промени и стварни устав, да изменi односе сила у своју корист, н. пр. да војску од *краљеве* претвори у *народну*, да доведе чиновнике у зависност према себи тиме што их он бира и др. У Пруској, народ је доказао 18. марта 1848. да је његова сила надмоћнија од организоване сile, поглавито војске, коју краљ и племство имају. Али народ није искористио тада ту револуцију да њоме изменi

односе сile у своју корист, и зато су му контра-револуцијом, и доцније, одузета сва права. Данас, Бизмарк влада на супрот одлукама Коморе, која не одобрава буџет онакав какав он тражи. Овај уставни конфликт решиће се у корист народа једино на тај начин, ако Комора донесе одлуку да се све дотле не састаје док Бизмарк не призна народу право да преко својих посланика одобрава или не одобрава буџет, право без кога не може бити ни помена о каквом парламентаризму. Ако Комора то уради, влада ће се показати у својј својој наготи пред народом — као апсолутистичка; са њеног тела биће скинут смоков лист привидне уставности. Њој у том случају остаје двоје. Ако сматра да нема на својој страни силу надмоћнију од народне, она не сме остати на чистини, не сме владати без Скупштине, него ће усвојити парламентаризам. Уставни конфликт биће, на тај начин, срећно, мирно и брзо свршен. Сматрали, пак, влада да има силу већу од народне, да може владати без Скупштине и на супрот жељама народа, — у толико боље! Народ ће, наиме, још једанпут, као оно 1848, доказати да је његова сила надмоћнија од владине; неорганизована сила народа победиће организовану силу војске, полиције, судова и осталих оруђа постојећег режима, па у тренутку победе ту организовану силу узети у своје руке. Уставни конфликт биће на тај начин сигурније и боље решен, јер ће народ једном за свагда загосподарити. На државни удар владе народ ће одговорити револуцијом!

Ове последње закључке Ласал не износи у тако отвореној форми, али су они логична последица ње-

гова излагања. Он их је, ипак, исказао, само у мало завијенијем облику. А да би тактика коју је он предлагао у тренутку уставнога конфликта одвела ономе што смо сад изложили, и да је то и сам Ласал имао у виду, најбоље, у осталом, доказује држање Напредне Странке према њој. Бојећи се да у случају револуције не преотме маха пролетаријат са својим захтевима, по примеру својих париских другова из фебруара 1848; плашећи се много више црвенога баука револуционарног социјализма него ли црнога баука феудалне реакције, капиталистичка буржоазија се упињала свим силама да уставни конфликт реши мирним путем, тиме што ће убедити владу да она није у праву и да према томе (!) треба да попусти. Ничега се либерали нису тако бојали колико тога да се борба у уставноме конфликту не пренесе са терена права на терен силе, да се из парламента не изнесе на улицу. Отуда су они устали најшешће против Ласала, који је хтео да осујети њихову јалову тактику. Па чиме су се они послужили у тој борби?

У борби против социјалне демократије буржоашка реакција се служи насиљем а буржоашка т.з. демократија лажју, клеветом — зашта најбољи пример имамо данас ми код нас. Тако је и овде било. Због тога што су тадашњи органи реакције огласили Ласалово гледиште на суштину устава за тачно у многоме, немачки су либерали раструбили да је Ласал учитељ Бизмарков, агенат реакције. Либерали су овако резоновали, управо подваљивали својим читаоцима и слушаоцима: Ласал тврди да овај уставни конфликт није питање права већ питање

силе, реакционари то исто кажу; даље, — Ласал је реакционар. Међутим, овај силогизам толико је паметан да може личити само на онај други, њему подобан; човек има две ноге, гуска има две ноге, даље — човек је гуска! Реакционари, с једне стране, и Ласал, с друге стране, разликовали су се од буржоашке демократије у гледишту на суштину устава због тога што су и Бизмарк и Ласал имали на својој страни *силу*, један организовану државну силу а други неорганизовану, али надмоћнију, силу народа, те су обојица смели погледати истину у очи, док су буржоашки демократи имали на својој страни само — *фразе*, те су, слично Ноју кад га ловци гоне, завлачили главу у песак! Ето, зато се они нису могли сложити се Ласаловом теоријом устава. Али, ипак, само су буржоашки демократи, у тежњи да оклеветају, могли тврдити да Ласал, један социјалдемократ, стоји на истом земљишту са једним Бизмарком. Увиђајући факат, који зацело неће ишчезнути ако се пред њиме зажмури, да у друштву приватне својине сила иде пред правом, да је сила јача од права, ми тежимо за силом, ми хоћемо силу, али *силу права*, којом ће се — као што је већ и Ласал рекао у своме одговору клеветницима из буржоашке демократије, одговору који је засебно оштампан у брошури под насловом: *Сила и право* и коју ми такође доносимо овде у преводу — уништити сила *неправде*; хоћемо силу, али да њоме остваримо друштво у коме ће *право* стајати над силом, људски разум одређивати законе, човек владати друштвом, слобода заменити нужност, *историја*

ступити на место преисторије. Ми за своју „браћу“ реакционаре можемо рећи исто оно што је Франсоа I казао за свога ривала Карла V: Ја и мој брат Карло хоћемо једно исто, а то је — Мајнц! Ми хоћемо силу, којом ћемо уништити — *насиље!* У толико се и тако ми „слажемо“ са реакцијом, носиоцем силе; далеко, дакле, од тога да идемо један уз другога, ми, напротив, идемо *насупрот* један другоме!

Најреволуционарније, пак, средство, које је опозициона буржоазија у начелу признавала у борби против владе, било је *пасивни отпор*, који се састоји у доношењу одлуке (као што је то Народна Скупштина у Франкфурту 1848. учинила) да народ одрекне н.пр. давање порезе. Као што се види, исто оно средство које је последњих дана „револуционарна“ руска буржоазија препоручила народу Манифестом донетим у Виборгу, после разјуривања Думе: позвао се народ да одрекне давање порезе и рекрута, уместо да се позове на генерални штрајк и устанак, и тако је пуштен да отиде у неповрат један од момената најпогоднијих за револуцију, када се свеколика маса могла заталасати и скршити царизам. Међутим, немачка буржоаска демократија није се овога пута чак ни тога оружја латила. Борба либералне опозиције напослетку се завршила срамним ретерирањем пред Бизмарком, признањем милитарних и финансијских прерогатива краљевих, уставом од 4. јуна 1867. Благодарећи тактици „револуционарне“ буржоазије, која је Ласала оптуживала као помоћника реакције, Пруска је данас, а са њоме и цела Немачка, једна од најреакционарнијих земаља, а што,

ипак, и у њој народ има неких права и снажно грми, једино се има захвалити странци коју је Ласал створио — социјалној демократији.

* * *

Али, и ако је поникао у једном нарочитом моменту, изазват једном особеном политичком ситуацијом, овај Ласалов спис не сме се никако сматрати као пригодни спис, *Gelegenheitsschrift* како то Немци кажу. Није то случај, него, баш, одговара положају социјалне демократије као једне убојнє фаланге, да највећи део њене литературе пониче *ad hoc*, у овој или оној полемици, у *нейосредној борби*. Па, опет, та литература ништа не губи од своје вредности и дуготрајности. Напротив, највећи број најјачих и најбољих списка научнога социјализма носи такав карактер. То важи за Марково Анти-Прудон, за Енгелсово Анти-Диринг, за Кауцково Анти-Бернштајн, за Кауцкову Етику, па, ако се хоће, и за Ласалово: О суштини устава. Нарочито за први део, *теорију*, јер је други део, више, примена те теорије на један нарочити случај.

Посматрајући карактеристичну политичку ситуацију свога доба, геније Ласалов про克љуцао је љуску Хеглове философије, у којој се налазио, и просуо сјајне зраке једне вечне истине. *Колико имаш снаге толико имаш и права* — то је основни закон који је важио и важи у сваком друштву приватне својине, закон који је Ласал открио и најјасније доказао у својој теорији устава. Социјална демократија је оберучке прихватила од свога учитеља то оружје

у борби, и једна од наших најбитнијих одлика према буржоаској демократији јесте у томе што ми сва политичка питања схватамо као *шиштања силе а не ђрава*. И нека нам буржоаска демократија, која, с једне стране, мисли да стоји на земљишту *ђрава*, а, с друге стране, изјављује да је присталица приватне својине, одговори: на основу чега имају капиталисти *ђраво* да врше експлоатацију, да присвајају вишак вредности, да отимају продукт *шуђега рада*? Очевидна је ствар да они то право имају само због тога што у својим рукама држе средства за производњу, која су *шуђа*, јер су производ туђег рада, а што ту њихову својину штити организована државна *сила војска, полиција, судови и т. д.* Ми се не дамо заварati, и због тога социјална демократија непрекидно и довикује пролетаријату: *колико имаднеш снаге штолико ћеш имати и ђрава; организуј се економски и политички, у синдикате и партију, па ћеш бити у стању да својом организованом силом потчиниш себи државну организовану силу!* Јер, данас, социјална демократија *тврди да шемел усташава једне земље нису више штойови, него радна снага*. Сила која држи земљу и градове јесте пролетаријат, који игра најважнију улогу у процесу производње. Рад светове ствара, а *штрајк*, који светове разорава, јесте данас најснажније политичко оруђе.¹ Ласал, у Немачкој свога доба, у Немачкој ситнобуржоаске, сељачке и занатлијске производње, није могао ни помишљати на штрајк *радника* као најсилније политичко и одбранбено и нападно средство; он се морао задовољити штрајком *посланика*,

Али је његова *штеорија*, по којој устав сваке земље почива на стварним односима *снага*, нашла најсајније примене у генералном штрајку као средству за очување и задобијање политичких слобода, као најважнијем фактору организације јавнога права, организације устава у земљама капиталистичке производње. И због тога је, као и увек, Кауцки био у праву кад је на једном месту¹ изјавио да су оба Ласалова предавања „О суштини устава“, „сад баш кад дискутујемо о генералном штрајку постали опет од највеће актуалности“.

* * *

Али, нарочите, специјалне, примене има Ласалова теорија устава на нашу земљу. Радикали, који су за собом имали *волју*^{5/6} народа, водили су борбу са владаоцима, који су имали за собом сва средства организоване државне *силе*. У извесним тренутцима, владаоци су попуштали, дајући либералније уставе. Али сам тај факат што они никад нису били силом побуњенога народа *приморавани* да пристану на уставе, него су их сами из својих рачуна или ћефова давали, *окпројисали*, наметали одозго народу на главу, као нову капу, био је довољан да паметном човеку каже да они неће бити дуга века. Јер, са њима, народ је добијао само једно ново парче хартије, папирно право, а никако силу која би загарантовала то право, државну силу, која је сва, сад као и пре, остајала у рукама владаоца. Ти писани устави нису одговарали стварном уставу земље, и

¹ Die Neue Zeit, Jahrg. 23, № 51.

они су се кад-тад морали њему прилагођавати, по-мерати се у десно. Тако је и бивало: они су били изменјивани, укидани, замењивани другима, опет враћани и т. д. А у *ствари*, све је остајало по ста-ром. Ни 29. мај није, у томе погледу, никакве про-мене донео. „Револуцију“ је извршила *војска*, која је и данас остала у рукама краљевим. Организација државне власти остала је у својој основи непроме-њена, народ није добио готово ни мало више ути-цаја на ток државних послова, јер је *цензус* и даље остао. И, до год се не измене стварни односи снага у корист народа. Устав после 29. маја може — и логично је — бити исте среће које и устави пре 29. маја.

Али, пошто се нама, противницима сваког по-стојећег буржоаскога режима, мало верује, да пу-стимо једнога *министра* да поштари *наше мишљење*. У седници Народне Скупштине од 7. јануара 1907. год., министар унутрашњих дела, г. Стојан Протић, рекао је, од речи до речи, ово: „Ми смо, господо, добили нов устав; ми смо горе... метнули слободу, али доле, у бази, у основи, ми још немамо добро постављену и организовану слободу. Данашњи си-стем администрације који имамо, створен је за де-спотизам, за привидну уставност, за цезаризам, а није створен за самоуправни уставни живот“. А на другом месту: „...у једној земљи није организована слобода кад се само донесе устав и кад се ми овако скучимо у Народну Скупштину“.¹

¹ Стенографске белешке Нар. Скупштине за 1907. год.

Зар се ово резоновање не поклапа са Ласало-вим резоновањем на крају првога предавања, где се го-вори о неопходној потреби да се, при организовању устава, пре свега задре у *егзекутиву*? Разуме се да се господин министар неће са нама сложити у из-бору средстава којима би се „слободе спровеле и до доле“, и да он, говорећи о потреби измене у „систему администрације“, по свој прилици не по-мишља на оне корените, радикалне реформе које социјална демократија у своме минималноме прог-раму захтева. Али то ми од њега и не тражимо. Ми се задовољавамо драгоценним признањем г. Сто-јана Протића да данас у овој земљи влада привидна уставност, признањем које је у толико драгоцености и поузданје што потиче од њега као члана каби-нета. На социјалној демократији је да истиче и при-води у дело своје захтеве: укидање стајаће војске и завођење народне, увођење општег права гласа, бирање судија и чиновника народом и др., захтеве чијим се остварењем, једино, ова држава може пре-творити из милитарне у културну, из бирократске у демократску.

* * *

Напослетку, још једну напомену, формалне природе. Ово је дело један пут већ изашло на српском језику, превео га је Н. Марковић, 1875., у Н. Саду. Дело је превођено не баш са великим скрупулозношћу, може се, чак, рећи: и са лежер-ношћу. Та баш, донекле, и даје преводу извесну течност и лакоћу, али услед тога германске кон-струкције остају нетакнуте, а терминологија, ако о

о суштини устава

2

5267

њој уопште може бити речи, или је сувише безизразна и непрецизирана, или је, што је готово једно исто, сувише народска. Дужност, међутим, Ласалова преводиоца доста је тешка и сложена. Он треба, прво, да преведе тачно сваки па и најситнији појам а у исти мах да не повреди фини механизам његових реченичних периода; треба, затим, да *пРЕЛИЈЕ* германске синтактичке конструкције у српске; и — last not least — при свем том да очува бујност и силину речи генијалнога оратора. — Превод овај потпуно је самосталан.

Душан Поповић.

Господо,

Умољен сам да овоме поштованом скупу одржим једно предавање, и ја сам зато изабрао предмет који се већ и сам собом препоручује, јер је, више од свију, савремен. Говорићу, наиме, *о сушиини устава*.

Напомињем одмах у почетку, господо, да ће моје предавање бити *строго научно*. Ипак, или, тачније, *баш због тога*, неће међу вама бити ни једнога који неће моћи пратити ово предавање од почетка па до краја и који га неће моћи потпуно разумети.

Јер се *истинско научно излагање*, господо — добро је увек ово имати на уму — и не састоји баш ни у чему другом до у оној *јасноћи мишљења*, која, не истичући апсолутно ни једне претпоставке, изводи, корак по корак, све из себе same, те баш због тога и потчињава себи, неодољивом силом, разум свакога слушаоца који је само пажљив.

Та *јасноћа мишљења* не тражи, дакле, код својих слушалаца никакве нарочите *пРЕИДОСТАВКЕ*. Напротив, пошто се она, као што је већ напоменуто, и не састоји ни у чем другом до у мишљењу које не полази ни са какве претпоставке него све

из себе самога изводи, она и не први никакве претпоставке. Она не трпи и не захтева ништа друго до да слушаоци дођу без *иједне* претпоставке, ма каква она била, без *иједне* чврсте предрасуде, па да предмет, ма колико пута да су о њему већ размишљали и говорили, испитују *изнова*, тако као да о њему не знају баш ништа одређено, и да тако, бар за време испитивања, баце на страну све оно што су дотле о том предмету навикли мислити.

Ја, дакле, започињем своје предавање питањем: шта је то устав? у чему се састоји суштина једног устава?

Свак, господо, говори данас сваки час о уставу. У свима новинама, у свима друштвима, по свима кафанама непрекидно је реч о уставу.

Па ипак, ако озбиљно поставим то питање: шта је суштина, у чему је појам једног устава, бојим се да ће од свију тих који о уставу говоре бити врло мали број њих у стању дати ми тачан одговор.

Многи би, зацело, покушали да, на то питање, ми покажу Пруски Устав.

Али ви одмах увиђате да то ниуком случају није одговор на моје питање. Јер оно што се тамо налази само је *специјална садржина* једнога одређенога, а то је Прускога Устава, а тиме се никако не може одговорити на питање: шта је суштина, појам једног устава у опште.

Ако ово питање поставим ком правнику он ће ми дати на-ње отприлике овакав одговор: „Устав је под заклетвом закључени уговор између краља и

народа којим се утврђују основни принципи законодавства и владавине у једној земљи“. Или, он ће рећи можда још и у општијој форми, зато што има и републиканских устава: „Устав је основни закон проглашен у једној земљи којим се утврђује организација јавнога права код тог народа“.

Али све те и сличне формалне правничке дефиниције исто су тако далеко од тога да буду стваран одговор на моје питање, као год што је и онај претходни одговор. Јер сви ти одговори садрже увек само спољашњи опис тога како се појављује један устав и каква је његова *улога*, не казујући међутим: *шифа* је један устав. Они пружају критерије, знаке сазнавања, помоћу којих ће се, споља и правнички, *познати* један устав. Али нам они никако не говоре шта је *појам*, шта је *суштина* једног устава. Због тога нас они остављају у потпуном мраку и код питања: да ли ће и кад ће тај и тај устав бити добар или рђав, могућан или немогућан, дуготрајан или не. Јер, све ово могло би се извести тек из *појма* устава. Мора се прво познавати *суштина* устава уопште, па тек онда да се зна да ли њој одговара један *одређени* устав и какав је он. А баш на то не баца ни зрачка светлости онај правнички, спољашњи начин дефинисања, који се подједнако може применити на сваки, ма какав било, лист хартије што га један народ, или један народ и његов краљ потпишу и за устав извичу, без обзира на то каква је садржина тог листа хартије. Тек је *појам* устава — ви ћете се сами у то уверити чим будемо приспели до тог појма —

извор свеколике уставне *вештине* и уставне *мудрости*, које се тада развијају из тога појма са необичном лакоћом и као саме собом.

Ја, дакле, понављам своје питање: шта је устав, шта је суштина, биће једног устава?

Пошто ми то још не знамо — морамо га, господо, наћи тек заједнички тражећи — применићемо један метод који уопште ваља применити, увек кад се хоће да се дође до јасна појма о каквој ствари. Тај метод је прост, господо. Он се састоји у томе што се ствар чији се појам тражи упоређује са другом која је исте врсте, па се онда покуша да се јасно и оштро уочи разлика која те две ствари ипак једну од друге раздваја.

Примењујући, дакле, сад тај метод, ја питам: у чему се разликују *устав* и *закон*?

Обоје су, устав и закон, очевидно у суштини једнородни. Један устав мора имати законске снаге; он, дакле, мора бити *и* закон. Али он неће бити *само* закон, он мора бити *још нешто више* него закон. Дакле, ту већ постоји једна разлика. Да таква разлика постоји, да устав мора бити не *само* закон него *још нешто више* од тога, могло би се показати на стотини факата.

Тако, ви, господо, не сматрате да је то зло кад се појављују нови закони. Напротив, ви знате да је потребно да се сваке године донесе више или мање нових законова. Па ипак, *ни један* се нов закон не може донети а да се не измени законски однос који је дотле постојао. Јер, кад нови закон не би изазвао никакве измене у законском стању које је дотле

постојало он би био уопште излишан и не би се ни доносио. Ви, дакле, на промену закона не гледате као на какво зло; напротив, ви је у главном сматрате као редовни задатак владајућих тела. Међутим, чим вам се такне у устав, ви то сматрате за зло и из све снаге вичете: Дирају нам у устав! Од куд та разлика? Та разлика неоспорно постоји, тако да је у понеким уставима утврђено, чак, да се устав не може *никако* мењати; у другим, да се може мењати тек са $\frac{2}{3}$ гласова законодавних тела, уместо простом већином; опет у другима: законодавно тело не може никако, па ни у друштву са осталим властима, да измени устав, већ, ако донесе одлуку о његовом мењању, мора да се бира једна нова скупштина *ad hoc*, нарочито за тај циљ, те да, сад, она решава о промени.

У свима овим фактима исказује се јасно да, по целокупном осећању народâ, устав мора бити нешто још много светије, чвршће, непроменљивије но што је то један обичан закон.

Ја, дакле, опет понављам своје питање: у чему се разликује устав од једног обичног закона?

На то питање ће се редовно добити овај одговор: устав није само закон, као што је то сваки други, он је *основни закон земље*. И сасвим је могућно, господо, да се у овом одговору, можда, налази на нејасан начин скривено оно што је тачно. Али, ми ћemo се слабо користити овим одговором, пошто је он на нејасан начин исказан. Јер, сад се пак појављује питање: по чему се разликује *закон* од једног *основнога закона*? Сад смо, дакле, таман

на истом месту на ком и пре. Добили смо само једно ново име, *основни закон*, али које нам баш ништа не помаже, све док не умединемо рећи каква је разлика између једног основног закона и каквог другог закона.

Покушајмо да се приближимо ствари на тај начин што ћемо истаћи: које преставе садржи назив „*основни закон*“, другим речима: како би се морао један *основни закон* разликовати од ког другог закона ако би хтео да у ствари оправда тај свој назив *основнога закона*.

Један *основни закон* морао би, dakле:

1. бити такав закон који је постављен дубље него какав други обичан закон; то показује његов назив: *основни*. Али би он морао
2. да би био *основни закон*, бити *основ осталих* закона, т. ј. dakле *основни закон* би морао код осталих обичних закона играти творачку улогу, ако хоће да им буде *основ*. *Основни* закон мора, dakле, *продужити своје дејство* у осталим обичним законима.
3. али једна ствар која има свог *основа* (разлога) не може више бити таква или *друкчија* — како се хоће; већ она *мора* бити баш тако *како је*. Да буде шта *друго* — то јој не допушта њен *основ*. Само *оно што је без основа*, dakле, оно што је случајно, може бити тако као што је а и другаче. Међутим, оно што има каква *основа мора* бити онако како је. Планете н. пр. имају једно одређено кретање. То кретање или има каква

основа који га одређује, или га нема. Ако га не би имало, то је кретање случајно и могло би сваког тренутка бити друкчије. Ако ли пак има *основа*, а он је, како природњаци кажу, привлачна снага сунчева, онда је јасно да кретање планета одређује и управља њихов *основ*, привлачна снага сунчева, *шако да оно не може бити друкче но што је*. У престави *основа*, dakле, налази се идеја о некој *активној нужносћи*, о некој узроčnoј снази, која своју последицу *неминовно чини онаквом каква она баш и јесу*.

Ако је, dakле, устав *основни закон* једне земље, онда би он био — и овде нам тек почиње свитати, господо — нешто што ћемо одмах још тачније определити, или, како смо малочас нашли, једна *активна снага* која све остale законе и правне установе ове земље *чини неминовно оним што оне баш и јесу*, тако да се од сада у овој земљи не могу доносити никакви други закони но баш ови.

Па има ли чега у овој земљи, господо, — и при овом питању почиње се постепено указивати пуна светлост — има ли чега у овој земљи, какве опредељивачке активне снаге која на све законе што се доносе у овој земљи *шако утиче* да они, у извесном обиму, *неминовно бивају шакви као што су а не другачи?*

Те још како, господо, има тога, и то нешто није ништа друго него — *стварни односи силâ* (*die thatsächlichen Machtverhältnisse*) који постоје у једном одређеном друштву.

Стварни односи сила који постоје у једном друштву јесу она активна, дејствујућа снага која све законе и правне установе тог друштва одређује тако да они, у суштини, не могу бити *баш ништа друго него оно што су*.

Журим се да ово потпуно разјасним једним опипљивим примером. Тад се пример, истина, неће моћи никад остварити у оном облику у коме га ја износим. Али, и не гледајући на то што ће се доцније можда показати како је тај исти пример у другом једном облику свакако потпуно могућан, нас се уопште нимало не тиче хоће ли се тај пример у *ствари појавиши*, већ једино: шта ћемо из њега *научиши*, интересује нас природа ствари која би била откријена *kad bi* тај пример наступио.

Ви знате, господо, да у Пруској снагу закона има само оно што се публикује у Зборнику Закона. Зборник закона се штампа у Декеровој врховној дворској штампарији. Сами оригинални закони чувају се у нарочитим државним архивама, а штампани Зборници закона по осталим архивама, библиотекама и магацинima.

Замислите, сад, случај да букне какав огроман пожар, рецимо као онај у Хамбургу, па да све те државне архиве, библиотеке, магацини и Декерова врховна дворска штампарија изгоре, и да, каквим нарочитим стицајем околности, тад исти случај наступи и у свима осталим градовима монархије, чак и у библиотекама појединача код којих се налазе Зборници закона, тако да сад у целој Пруској не постоји ама баш ниједан закон у овереној форми.

Земља би тад услед ове несреће изгубила *све* своје законе и не би јој преостало ништа друго него да прави *нове*.

Па мислите ли сад, господо, да би се могло потпуно својевољно приступити томе послу, да би се потпуно својевољно могли доносити нови закони, онако како је то коме згодније? Хајде да видимо.

Речимо, ви кажете: закони су *пройали*, ми сад правимо *нове* законе и ми више нећемо да дамо краљевству онај положај који је оно до сад заузимало, или чак: не дамо му више никакав положај!

Краљ би онда просто рекао: нека су закони пропали; али *стварно* мене слуша војска, наступа на моју заповест, *стварно* на моју наредбу издају топове команданти фабрика оружја и команданти касарна, а артиљерија излеће са њима на улицу, и, ослоњен на ту стварну силу, ја не трпим да ми ви дајете какав други положај него онај који ја хоћу.

Ето видите, господо: краљ, коме припадају војска и топови, — то је једно парче устава!

Или, узмимо да ви кажете: Нас Пруса има 18 милиона. У тих 18 милионима убраја се и један бескрајно мали број племића велепоседника. Ми не појимамо зашто да тај бескрајно мали број велепоседника има исти онолики утицај колики и свих 18 милиона укупно, тиме што они сачињавају неки Господарски Дом (Herrenhaus), који премерава и одбацује одлуке Народне Скупштине изабрате од целе нације, кад ове чemu ваљају. Узмимо да ви тако говорите, па кажете: *сви смо ми „господари“*

те нећемо више да знамо *низакакав* нарочити Господарски Дом.

Тада, господо, племићи велепоседници зацело не би могли наредити својим сељацима да учине јуриш на вас! Баш напротив, они би, вероватно, имали пуне руке посла како би се *прво* спасли од својих сељака.

Али су племићи велепоседници увек имали велика утицаја на двору и код краља, и, помоћу тог утицаја, они би сад за свој рачун могли покренути војску и топове, исто тако као и да им та средства силе стоје *непосредно* на расположењу.

Ето видите, господо: племство које има утицаја на двору и код краља, — то је једно парче устава.

Или, узмимо обрнут случај, да су се краљ и племство у договору решили да поново уведу средњевековно еснафско уређење, и то не само за ситно занатство, као што се то пре неколико година доиста *једним делом* и покушало, него да га уведу на онакав начин како је оно постојало у Средњем Веку, дакле и за крупну и фабричку производњу и за продукцију машинама. Биће вам познато, господо, да *круйни* капитал апсолутно не би могao производити под еснафским системом, да се крупна и фабричка производња у правом смислу те речи, продукција машинама, не би никако могла вршити под средњевековним еснафским системом. Јер, по том еснафском систему свуда су н. пр. законски ограничаване различне гране рада, па ма оне међу собом стајале и у најтешњој сродничкој вези, и нико ко

се бавио индустријом није смео спојити две такве гране рада. Онај који кречи није никако смео премазати рупу; између ковача и бравара водиле су се тада бескрајне парнице око границе њихових заната; фарбар катуна¹ не би никако смео радити са бојаџијама. Исто је тако под еснафским системом била тачно законски одређивана и количина коју је неко ко се бавио индустријом могao производити, пошто је у сваком месту у свакој грани индустрије сваки мајстор смео упослiti само један и исти, законом одређен број радних снага.

Ви видите да већ због ова два разлога крупна производња, производња машинама и читавим системом машина, не би могла под еснафским уређењем ни првога дана махи напред. Јер та крупна производња тражи, прво, као ваздух у ком живи, спајање најразличитијих грана рада у рукама једног истог крупног капитала; друго, производњу en masse (у огромним количинама) и слободну конкуренцију, а то, дакле, значи *неограничену*, до миле воље, употребу радних снага.

Па кад би се, сад, ипак хтело данас да уведе еснафско уређење — шта би наступило?

Господа Борсиг, Егелс и т. д. крупни фабриканти катуна, фабриканти свиле и т. д. позатварали би своје фабрике и поотпуштали своје раднике, то би исто морале учинити и саме железничке дирекције, трговина и индустријастале би, велики број ручних мајстора отпустио би, пак, услед тога — једним делом принуђен, другим делом по својој вољи —

¹ Тканина од необојене памучне тређе. Прев.

своје калфе, сва та бескрајна маса народа заталасала би се улицама снажно иштући хлеба и рада, иза ње би стајала крупна буржоазија, распаљујући је својим утицајем, храбрећи је својим угледом, подстичући је својим новцем, и букнула би борба у којој победа никако не би могла остати на страни војске.

Ви видите, дакле, господо: господа Борсиг и Егелс, крупни индустрисалци уопште, — ти су једно парче устава.

Или, узмимо случај да би влада хтела да се лати мера којима би силно повредила интерес крупних банкара. Рецимо, влада н. пр. изјави да Краљевска Банка не треба да постоји ради тога, да, као што то данас бива, *појефшињава* кредит крупним банкарима и капиталистима, који и иначе располажу свеколиким новцем и свеколиким кредитом, и који данас могу на своје голе потписе дисконтовати, тојест добити кредит код банке, него да она треба да постоји ради тога да *сишном* и *средњем* капиталисту учини кредит приступачним — и покуша се да се Краљевска Банка организује тако да омогући тај резултат — би ли се *шо* могловести, господо?

То, господо, зацело не би изазвало устанак. Али *данашња* влада не би, *шак*, могла то извести.

Јер, господо, с времена на време влада долази у такав положај да јој је потребно *толико* новца, толике *масе* новца да се она не усуђује до њих доћи путем пореза. У том случају, њој је једини излаз да прождире новац будућности, тојест, да

прави зајмове а за њих издаје државне обвезнице. Ради тога, потребни су јој банкари. Истина, у дужем току времена, већи део државних папира прелази ипак у руке целокупне капиталистичке класе и ситних рентијера. Али, за то ваља да прође времена, често пута много времена. Влади је, међутим, потребно да дође до новца брзо и да је он ту, на *једној* гомили, или бар у кратким роковима, и у том циљу она се служи посредницима, који јој одједном даду целокупну суму новца а на свој ризик приме да државне папире, које добију у замену за новац, разпродаду, у току времена, широкој публици, профитирајући још и на пењању курса које се за те папире вештачки изазива на берзи. Ти посредници јесу крупни банкари, и због тога влада *не сме* данасничим да им нашкоди.

Ви видите, господо: банкари Менделсон, Шиклер, берза уопште, — то је једно парче устава!

Или, узмимо случај да би влада хтела да н.пр. донесе казнени законик који, као што је то у Кини, прописује да се кад ко учини какву крађу његов *опшац* казни за њу. То се исто тако не би могло извести, јер би против тога снажно усталала општа образованост, општа свест. Сви би, чак, државни чиновници и тајни саветници пљеснули рукама, чак би и чланови Господарскога Дома устали против тога, и ви видите, господо, да је, у *извесним границама*, општа свест, општа образованост такође једно парче устава.

Или, узмимо случај да се влада реши да, истина, задовољи племство, банкаре, крупне инду-

стријалце и крупне капиталисте уопште, али да, на супрот томе, ситној буржоазији и радницима отрgne *политичку* слободу. Би ли се *то* могло извести, господо? О, те још како, господо, *то* се од неког времена и ради; већ се показало да се то ради, и нама ће се мало доцније указати згодна прилика да бацимо један поглед и на то.

Али сад, замислимо овакав случај: хоће ситноме буржои и раднику да одузму не само његову *политичку* него и његову *личну* слободу, тојест хоће да га прогласе за лично неслободног, за меропха или роба, као што је он то у давним, давним столећима Средњега Века у ствари у много земаља и био. Би ли се *то* могло завести, господо? Не, па и кад би се у тој ствари сложили и краљ и племство и сва буржоазија — то се *иначак* не би остварило! Јер би сте ви, у том случају, рекли: радије ћемо пустити да нас поубијају него ли што ћемо то отрпети. Радници би, и да Борсиг и Егелс и не затворе своје фабрике, појурили на улице, свеколико ситно грађанство притецло би им у помоћ, и, пошто би било врло тешко саломити ваш уједињени отпор, ви видите, господо, да сте и ви сви, у извесним *најизванреднијим* случајевима, једно парче устава.

Ми смо сад, дакле, видели, господо, шта је устав једне земље: стварни *односси сила* који постоје у једној земљи.

А шта је онда оно што се обично назива уставом, шта је *правни* устав? Сад, господо, и ви сами одмах увиђате шта је то!

Ти стварни односи сила пренесу се на један

лист хартије, дâ им се облик *писаног* документа, и кад се *напишу*, они више нису само *стварни* односи сила, него су сад постали и *право*, *правне* установе, и ко против њих иде тај се кажњава!

Исто тако ће вам сад, господо, бити само по себи јасно како се врши то записивање оних *стварних* односа сила путем кога они сад постају и *правни*.

Не записује се ту: господин Борсиг је једно парче устава, господин Менделсон је једно парче устава и т. д. него се ово исказује *много финијим* путем и начином.

Ако се, дакле, хоће например да утврди: мали број крупних индустријалаца и крупних капиталиста имаће у овој монархији исто толико и још више моћи но сва ситна буржоазија, радници и сељаци укупно, онда ће се чувати да се то не напише у овако отвореној и незавијеној форми. Али ће се донети закон, као, например, октројисани трокласни изборни закон од године 1894, којим ће се земља разделити у три бирачке класе, према величини порезе коју бирачи плаћају, а која се, разуме се, разређује према њихову капиталу.

По званичним листама, господо, које је 1849 године саставила влада одмах по доношењу тог тро-класнога закона, било је тада у целој Пруској њих

3 255 600 са правом гласа,
и они су овако размештени у три бирачке класе:

У *прву* бирачку класу дошло је у целој
о суштини устава

Пруској	153 808	бирача
У другу	409 945	"
У трећу	2 691 950	"

Понављам вам, господо, да су ови бројеви узети из званичних листа.

Ми видимо одавде, да, према овоме, 153 808 врло богатих људи има у Пруској исто толико политичке моћи колико и 2 661 950 ситне буржоазије, сељака и радника, укупно; да, даље, тих 153 808 врло богатих људи и оних 409 945 умерено богатих људи који сачињавају другу бирачку класу имају још једанпуш онолико политичке моћи колико сав остали народ скупа; шта више, да тих 153 808 великих богаташа и само једна половина оних 409 945 бирача друге класе имају, већ, више политичке моћи него ли друга половина оних умерених богаташа друге класе и оних 2 691 950 бирача треће класе, заједно.

Ви одатле видите, господо, да се на овај начин постиже потпуно исти резултат као год и кад би се кратко и јасно написало у уставу: један богаташ имаће седамнаест пута онолико политичке моћи колико какав други грађанин има, или: имаће исто толико колико и седамнаест других.

Пре но што је донет овај трокласни изборни закон, постојало је већ, законски, — на основу закона од 8. априла 1848 — ошире право гласа, које је сваком грађанину, био он богат или сиромах, давало исти право гласа и, дакле, исти политичку моћ при учешћу у одређивању воље и циља државе. Ви, дакле, видите, господо, да се овим фак-

том оправдава оно што сам малочас рекао, а то је: да је, нажалост, доста лако вама, ситном буржои и раднику, одузети *политичку слободу*, само кад вам се *напосредно и радикално* не отргну ваша *лична добра*, тело и својина. Јер, ви сте онда допустили да вам без по муке отму право гласа, и мени још ни до данас није ни најмање познато да је отпочета каква агитација ради његовог поновног задобијања.

Ако се, даље, хоће у уставу да утврди: један мали број племића велепоседника имаће, сâм он, исто толико моћи колико и богаташи и имућни и пролетери, колико све три класе бирача које чине целу нацију, онда ће се опет пазити да се то не искаже овако простачким речима — јер, упамтите добро, господо, једном за свагда: све што је јасно простачко је — већ ће се унети у устав: *Господарски Дом*, без чијег одобрења не вреде одлуке Народне Скупштине која представља целу нацију, сачињаваће, са неким незнатним додатцима, представници старих и учвршћених велепоседа, и на тај се начин даје једној шаци старих велепоседника политичка моћ која претеже и *једногласну* вољу нације и свију њених класа.

Па сад, ако се, даље, хоће да, опет, сâм краљ има исто толико и још *много више* политичке моћи него ли све три бирачке класе, него ли целокупна нација и још уз то и сви племићи велепоседници, онда се ради овако:

Унесе се у члан 47. Устава: „Краљ располаже свима положајима у војсци“, а у члану 108. Устава

рекне се: „Војска се не заклиње на Устав“. А уз тај члан намести се још и теорија којој је, у ствари, принципијелна подлога сам тај члан, теорија, наиме, да краљ према војсци заузима *сасвим другачији* положај него ли према свакој другој државној институцији, да је он, у односу према војсци, не само *краљ* већ и још нешто сасвим друго, особито, тајанствено и непознато, за чије се обележавање проналази реч „*господар ратца*“, те да, услед тога, ни Народна Скупштина ни народ немају водити баш никаква рачуна о војсци нити се мешати у њене послове и организацију, већ имају само да вотирају новац за њу. И мора се, као што рекосмо, признати, господо — истину пре свега! — да ова теорија, свакако, има извесна темеља у члану 108. Устава. Јер кад Устав једном утврди да војска нема — као што је то, пак, случај са свима државним службеницима па и са самим краљем — да се заклиње на Устав, онда је *штиме, свакако, у начелу изјављено* да војска има да *стоји изван устава* и да *нема с њиме никакве везе*, да она мора стајати у вези само и искључиво са *личношћу краљевом* а не са *земљом*.

Чим је, сад, постигнуто то да краљ господари свима подожајима у војсци и да војска заузима према њему један нарочити положај, чим је то постигнуто, краљ, и једини он, има не само исто толико него и десет пута више политичке моћи од целе земље укупно, па чак и тада кад би у истини стварна сила земље била десет, двадесет, па и педесет пута

онолика колика је у војске. Разлог ове привидне противречности врло је прост.

Војска, краљево политичко оруђе сile, организована је, сваког је часа *на окупу*, одлично је дисциплинована и сваког је тренутка спремна да измаршира на улицу; напротив, господо, сила која почива у нацији, и ако је у стварности бескрајно већа, *није организована*; вољу нације, а нарочито ступањ решености до које се та воља већ успела или не, не могу њени чланови увек лако сазнати; нико од њих, дакле, не зна тачно колико ће дрогова у борби поред себе угледати. Уз то, народ нема оне инструменте једне организоване сile, оне тако важне основе устава о којима смо ми већ говорили: *штопове*. Истина, они се набављају за новац узет од *грађана*; истина, они се праве и непрестано усавршавају само на основу наука које буржоаско друштво у себи развија, физике, технике и т. д. На тај начин, већ и само њихово постојање јесте један доказ колико су далеко отишли: моћ буржоаскога друштва, напретци наука, техничких вештина, грана фабрикације и рада свих врста. Али је овде потаман Виргилов стих: *sic vos non vobis!* Ти га производиш, али не за себе! Пошто се топови праве само за организовану силу, земља добро зна да би та чеда и сведоци њене сile стали на супрот њој у случају којег конфликта. То су разлози који чине да је мања али организована сила најчешће пута, само услед тога, била претежнија од много веће али неорганизоване сile народа, све док се ова не одлучи да, услед руководња и управљања народним

стварима у смислу потпуно супротном вољи и интересу народа, истакне на супрот организованој сили своју неорганизовану надмоћ.

Ми смо, до сад, видели, господо, у каквом односу стоје оба устава једне земље, *стварни* устав, реални фактички односи сила који постоје у једном друштву, и *писани* устав, који, за разлику од првога, можемо назвати, рецимо, *лисий ларшије*.

Стварни устав, *стварну* конституцију имала је, као што ће вам одмах само по себи бити јасно, свака земља и у свако доба, и ништа није погрешније нити води изврнутијум закључцима него широм распострето мишљење које свуда влада: да је то карактеристика модернога доба да има уставе и конституције. Напротив, са истом оном нужношћу на основу које свако тело има ма какву конституцију, добру или рђаву, оваку или онаку, има и свака земља реални устав или конституцију. Јер, у свакој земљи морају постојати *макакви* стварни односи сила.

Када је, много пре Француске Револуције прошлога века, под апсолутном легитимном монархијом у Француској, Луј XVI укинуо, декретом од 3. фебруара 1776., кулучење, којим су сељаци били обvezани да, без икакве накнаде, граде путеве и друмове, па, наместо тога, за подмиривање издатака око подизања друмова увео порез који су и велепоседи *племића* имали давати, француски је парламенат, устајући против тога, дрекнуо: *La peuple de France est taillable et corvéable à volonté, c'est une partie de la constitution que le roi ne peut changer*, што

значи: Народ Француске, а то је *непривилегисани*, нижи народ, може се до миле воље оптерећивати порезима и кулуцима; то је један део *констишијуције*, коју краљ не може мењати.

Ви видите, господо, већ се тада говорило о некој конституцији, па чак о таквој коју краљ не може мењати, потпуно као и данас. Оно што се ту истакло као устав, а то је да се народ може до миле воље и по ћефу оптерећивати порезима и кулуцима није тада, дабогме, стајало ниукаквом нарочитом правноме извору којим би била обухваћена сва права те земље и сви најважнији принципи владавине, него је то, просто, био израз *стварних односа сила* у средњевековној Француској. Нижи народ био је у Средњем Веку у *ствари* тако немоћан да су га потпуно по ћефу могли товарити порезама и кулуцима; према том стварном односу сила вазда се и одређивало државе, народ је бивао *увек* тако оптерећиван. Тај *стварни* *посићућак* створио је такозване *преседане*, који још и данас у Енглеској, а у Средњем Веку свуда, играју тако велику улогу у уставним питањима. При овом *фактичком* оптерећивању често је пута, као што друкче и не би могло бити, *изрица*н факат да народ може да буде тако оптерећиван. То изрицање постајало је *државноНИРАВНИМ начелом*, коме се, у сличним случајевима, опет прибегавало. А често пута је на пергаменту дават *нарочити* израз или признање каквом специјалном односу који је имао свог корена у стварним односима сила. Тако су постојале такозване franchises,

слободе, права, привилегије, статути једног сталежа, једне варошке гране рада, једног места и т. д.

Сва та факта, преседани, државноправна начела, пергаменти, франшизе, статути, привилегије, скупа, сачињавали су *конституцију* земље, а све то, пак, скупа није било ништа друго до прост, искрени израз реалних односа сила који су у тој земљи постојали.

Стварни устав или конституцију имала је, dakле, свака земља и у свако доба. Оно, dakле, што је одиста *обележје* модернога доба, нису — врло је важно да се ово увек најтачније зна — *стварни устави*, већ *писаны устави*, или *лист хартије*.

У модерно доба, наиме, ми видимо како у највећем броју држава избија тежња да се дође до *писанога устава*, који има да у *једном документу*, на једном листу хартије обухвати и утврди све институције и принципе владавине у земљи.

Откуда долази та карактеристична тежња модерних времена?

Ово је, опет, једно врло важно гитање, и само се из одговора на њега може показати шта треба радити при том акту прављења устава, какво мишљење треба имати о већ састављеним уставима, и како се према њима треба држати; у кратко, само се из њега добија свеколика *уставна вештина и уставна мудрост*.

Ја, dakле, питам: откуда долази карактеристична тежња модернога доба за доношењем *писаних устава*?

Па, господо, откуда она *може доћи*?

Очевидно само *отуда* што је *настала* из-

мена у *стварним односима сила* који постоје у појединим земљама. Кад не би наступила *никаква* промена у стварним односима сила једног друштва, када би односи сила били још они исти стари, онда се не би могло ни замислiti нити би било могућно да то друштво осећа потребу за неким *новим уставом*. Оно би остало при старом; у најбољем случају, скупило би расејане делове његове у један једини докуменат.

Па како наступа та измена у стварним односима сile једног друштва?

Замислите, например, у Средњем Веку једну ретко насељену државу, као што су то онда биле готово све државе, под једним владаоцем, и са племством коме припада највећи део земље. Услед ретког становништва, само се један врло незнатаан део његов може да употреби за индустрију и трговину, а огромно већи део још је потребан да обрађује и производи нужне земљорадничке продукте. Пошто је земља највећим делом у рукама племства, то становништво се на њој употребљује и ради у различитим положајима и односима, као феудни обvezник, нижи васал, наследни закупац тог племства и т. д.; али се сви ти односи у једноме поклањају, у томе што то становништво доводе у зависност од племства и приморавају га да сачињава његову војску и да у његовим крвавим распрама губи своје животе. Сувишком земљорадничких продуката које скупља са својих добара, племић издржава у својим замцима још и оклопнике и штитоноше, ратнике свих врста.

Владалац, пак, на својој страни, нема према тој сили племства битно никакву другу стварну силу, осим присталаштво оних племића који имају добру вољу — јер их он тешко може нагнati — да се одазову његовом ратном позиву, и помоћ оно мало и веома ретко насељених градова на коју не вреди ни речи трошити.

Па какав ће бити устав такве једне државе, господо?

Он неопходно истиче из реалних односа сила те земље коју смо баш сад расматрали.

Устав ће бити сталешки, племство ће бити први сталеж и сталеж који у сваком погледу влада. Владалац неће моћи, без његова пристанка, наметнути ни један марјаш пореза, шта више, он према племићима неће заузимати никакав други положај сем положај *primus inter pares*: први међу себи равнима.

И, господо, потпуно такав био је устав Пруске и највећег броја других држава у Средњем Веку.

Али, сад узмите овај случај: становништво се све више и више намножава, индустрија и остале гране градскога рада почињу све више цветати и, тиме, пружати нужна средства за опстанак новом прираштају становништва, које отпочиње пунити градове. Капитал и новчано богатство почињу се развијати у рукама грађана и градских еснафа. Шта ће сад наступити?

Растење градског становништва, које није зависно од племства, чији интереси, напротив, стоје у опреци са овим, пре свега је добродошло владаоцу, оно умножава број људства способног за оружје,

људства које њему стоји на расположењу; уз припомоћи грађана и корпорација, којима непрекидне племићске оружане распре наносе велике штете и који, у интересу трговине и производње, морају желети грађански мир и безбедност и уређено правосуђе у земљи те, дакле, радо потпомажу владаоца и новцем и четама, владалац сад може, чим му се за то укаже потреба, да организује јаку војну силу, много надмоћнију од оне коју имају његови противници племићи. Због овога, ти ће владаоци сад све више ограничавати моћ племства, одузимати му право да на своју руку оружјем расправља своје међусобне спорове; кад оно повреди земаљске законе разрушити му замкове, а пошто је, напослетку, у току времена индустрија довољно развила новчано богатство и становништво земље, тако да је, сад, владалац у стању организовати *стапајаћу војску*, он ће јурнути са региментама на Сталешку скупштину, као велики Курфирст, или као Фридрих Вилхелм I, са покличем: је *stabilitat* суверенитет као *rocher de broise*,¹ укинути таксиране слободе племства и учinitи крај праву племства да одобрава порез.

Ви видите, господо, како је овде са изменом реалних односа сила наступила измена *устава*; сад је постала *апсолутна* монархија или краљевина.

Владаоцу, сад, није потребно да пише нови устав; монархија је у том погледу и сувише практична. Владалац држи у својим рукама реално, фактично оруђе сile, стапајаћу војску, која сачињава

¹ Утврдићу независност као стену од бронзе.

сїварни устїав тог друштва, и владалац и његове присталице сами то исказују у току времена, називајући земљу „*милишарном државом*“.

Племство, које више ни изблиза није у стању да конкурише са владаоцем, морало је већ одавно напустити мисао о организовању *своје* војске. Оно је заборавило своју стару супротност према владаоцу као и то да је оно било њему равно, сишло, највећим делом, из својих негдашњих замкова у престоницу, примајући ту пензије и увеличавајући сјај и углед владаочев.

Али се индустрија и остale врсте градскога рада развијају све више и више; са њиховим увећањем, расте и непрекидно расте становништво.

Изгледа да се овај напредак непрестано врши само у корист владаоца, који услед тога може стално да повећава своју стајаћу војску и да тако постаје господар *у свету*.

Али, најпосле, наступа *шако* огроман, *шако* џиновски развитак бурђоаскога друштва да, сад, владалац не може више, па ни помоћу стајаће војске, да *у исѣју размери учесਿствује* у том увећавању снаге свог грађанства:

Само неколико бројева, господо, па ће вам они учинити ствар јасном до опипљивости.

Године 1657. имао је Берлин 20 000 становника. Отприлике, у то исто доба, баш пред смрт великога курфирста, имала је војска 24 до 30 000 људи.

Године 1803. имао је Берлин, већ, 153 070 становника,

Године 1819., шеснаест година доцније, имао је Берлин већ 192 646 становника.

Те 1819. године имала је стајаћа војска — ви знате да по закону од септембра 1814., који још и данас постоји а који сад хоће да нам одузму, земаљска одбрана не припада стајаћој војсци — године 1819., dakле, стајаћа војска имала је 137 639 људи.

Као што видите, стајаћа је војска постала четири пута онолика колика је била у доба великога курфирста.

Али је број становника у Берлину био, сад, више од девет пута већи но онда.

Али сад *почиње* сасвим другачији развитак.

Године 1846 становништво у Берлину износи — сви су бројеви узети из званичних листа — 389 308 становника, данас скоро 400 000, dakле још онолико колико године 1819. За 27 година се број становника ове вароши — сад он износи, као што знате, већ око 550 000 — *више но удвојио*.

Стајаћа војска напротив, износила је године 1846 само 138 810 људи, према 137 639 из 1819. Она је, dakле, застала, далеко од тога да напоредо иде са џиновским развијањем грађанства.

Развијајући се тако џиновски, грађанство се *почиње осећати* као једна самостална политичка сила. Упоредо са тим развитком становништва врши се још величанственије развијање друштвенога богатства; врши се, даље, исто тако величанствени развитак наука и општег образовања, опште свести, тог другог парчета устава, о коме смо исто тако већ говорили. Грађани сад себи кажу: нећемо више

да будемо гомиле без воље којом се влада; хоћемо *ми* да владамо, а владалац нека влада нама само по нашој вољи и нек управља *нашим пословима*.

Укратко, господо, реални фактички односи сила који у тој земљи постоје опет су се *променили*. Или, другим речима: у таквом једном друштву појављује се — 18 март 1848!¹

Ви видите, господо, да се на тај начин у ствари, потпуно, дододило оно што смо у почетку нашега развијања претпоставили као могућан пример. Ми смо тад претпоставили случај: да је друштво услед пожара изгубило своје законе. Сад пак, ако их није уништила ватра — уништила их је бура.

„Народ уста,
Бура груну.“

Кад у једном друштву наступи победоносна револуција, његово приватно право, истина, траје и даље, али су сви закони *Јавнога Права* слизићени са земљом, или имају само провизорна значаја те се морају наново правити.

Сад се, dakле, појавила неопходна потреба да се састави један *нови писани устав*, те је сад и сам краљ сазвао Народну Скупштину у Берлин, да *узврди* нови писани устав, као што се то први пут изјавило, или, како се доцније изјавило, да се устав са краљем *сједини*.

Е сад, кад је један *писани устав добар и трајан*? Па, очевидно, господо, само у једном случају

Тога дана букинула је у Берлину Револуција.

Прев.

као што то сад из целокупног нашег излагања само по себи излази: кад он одговара *стварноме уставу*, реалним *односима сила који постоје у земљи*. Где *писани устав* не одговара *стварноме* тамо избија конфликт који се *не дада оштакониши* и у коме писани устав, прост лист хартије, безусловно мора, у току времена, *подлећи* стварноме уставу, фактичким *односима сила који постоје у земљи*.

Шта би се, dakле, тада морало радити?

Па, ваљало би *пре свега* стварати не *писани* већ *стварни* устав, тојест, ваљало би изменити реалне *односима сила који постоје у земљи*, изменити у *корисић грађана*.

Истина, још одмах 18. марта показало се да је моћ народа свакако још сад већа него моћ стајаће војске. После једне дуге и крваве борбе, трупе су се морале повући.

Али, ја сам вам већ раније скренуо пажњу на једну важну разлику која постоји између сile народа и сile стајаће војске, а која има као последицу то, што сile стајаће војске, која је у истини много мања, ипак *при дужем трајању* има јачег дејства него сile народа, која је у истини већа.

Та разлика, као што се сећате, у томе је, што је сile народа *неорганизована*, а сile стајаће војске *организована*, свакога дана *сјремна* да се опет упусти у борбу, те отуд мора, у току *дужег времена*, имати јачега *дејствва* и *однешиши победу* над неорганизованом, и ако већом, силом народа, која се слије уједно само у ретким тренутцима великог узбуђења.

Ако се, dakле, хтело да победа извојевана 18.

марта *неминовно* опет не остане без икаква резултата по народ, онда је морало тај победоносни тренутак искористити на то: да се организована сила стајаће војске преобрази тако, да се она *не може* опет употребити *против народа* као просто оруђе силе у рукама владаочевим.

Требало је нпр. рок војничке службе ограничiti на 6 месеци, време које је, с једне стране, према исказу највећих војних ауторитета, потпуно доволно да би војници стекли најпотпуније војно образовање, а које је, с друге стране, и сувише кратко да би се у војника могао улiti нарочити кастички дух; периода, услед чије би се краткоће вршило тако непрекидно обнављање војске народом да би се *на шај начин* војска, тек, претворила из *владаочеве војске у народну војску*.

Требало је, даље, увести да саме трупе бирају све ниже официре бар до мајора закључно, а не да их од горе постављају, те да ни официрска места не заузимају народни непријатељи, помоћу којих се, на тај начин, војска претвара у слепи инструменат владаочеве моћи.

Требало је, даље, војску ставити под надлежност обичних грађанских судова за сва кривична дела која нису чисто војничке природе, те да се и на тај начин она може сматрати као нешто заједничко са народом а не као нешто издвојено, као једна нарочита каста.

Требало је, даље, одредити да се топови, који имају да служе само одбрамбени земље, и у колико нису неопходно потребни за војну вежбу, предају

на чување варошким властима које народ бира. Од једног дела те артилерије требало је, даље, саставити артилериске секције *грађанске одбране*, те да тако и топови, то тако важно парче устава, пређу у руке народа.

Од свега тога, господо, *ништа* није учињено у пролеће, ништа у лето 1848., и можете ли се, онда, чудити што је Мартовска Револуција сузбијена у новембру 1848. и што је остала без резултата? Зацело не! То је, баш, била неизбежна последица тога што се није предузела никаква измена у реалним фактичким односима сила.

Владаоце, господо, много боље служе него вас! Слуге владалаца никако нису златоусти говорници, као што су то често пута слуге народа. Али су то *практични* људи, који имају инстинкта да увиде где је тешкоте ствари. Господин фон Мантајфел зацело није био никакав велики говорник. Али је он био практичан човек! Када је у новембру 1848. распрашкоа Народну Скупштину и иступио топовима на улице — чиме је он започео посао? Састављањем каквог реакционарног устава, ваљда? О, боже сачувај, није тај на тако што трајио време! Он вам је, чак, сâм дао у Децембру 1848. један прилично либералан писани устав. Али, чиме је он тад у Новембру отпочео, које се мере *прво* латио? Па, господо, ви се и сами сећате тога: тиме што је почeo разоружавањи грађане, одузимати им *оружје*. Видите, господо, *разоружањи побеђенога* — то је главна ствар за победиоца, ако не жели да се борба сваког тренутка наново започне.

У почетку нашега испитивања, господо, ми смо веома лагано приступили послу, да би прво задобили појам устава. Можда је то по коме изгледало тада сувише споро. Али сте, у накнаду за то, ваљда већ и сами поодавна приметили како су се, откако смо добили тај појам, необичном брзином развиле једно за другим најнеочекиваније консеквенције (закључци), и како ми сад познајемо ствари много боље, много јасније и много друкче него остали, шта више, како смо дошли до консеквенција које су у највећем броју потпуно супротне ономе што се о тим стварима обично мисли у јавноме мњењу.

Брзо ћемо расмотрити још неколике од тих консеквенција.

Баш вам сад показах да се године 1848. није латило ниједне од оних мера које би биле нужне па да се измене стварни односи сила који постоје у земљи, да се војска од владаочеве војске претвори у народну војску.

У ствари, био је учињен један предлог који је на то циљао и који је био први корак на томе путу, Штајнов предлог који је ишао на то: да се министарство нагна да донесе војни указ којим су се сви реакционарни официри имали отпустити.

Али, ви се сећате, господо, још Народна Скупштина у Берлину није честито ни примила овај предлог, а кад оно сва буржоазија и пола земље дрекну: Народна Скупштина има да прави *устав*, а не да због ситница министарству ствара тешкоће, не да дангуби у *интиграцијама*, нити у стварима

које се тичу егзекутиве (извршне власти); правите устав, само устав правите — надала се дрека, као да је пожар букнуо!

Ви видите, господо, цела буржоазија, половина земље која је тако викала *није разумевала ама баш ни најмање* суштину једног устава!

Писани устав направити — то је била најспореднија ствар, то се, ако тога већ мора бити, свршава за три дана и три ноћи, то је требало доћи као *последње*; тиме није, ако је он *пре времена* дошао, *ни најмањи устав* постигнут.

Стварне, фактичке односе сила у земљи промениши, задреши у егзекутиву, *толико* задрети, *толико* је стварно преобразити да се она никад више не могадне самостално истаћи на супрот воли народа, — *што* је било оно у чему је тада лежало тешиште ствари и што се морало претходно извршити па да један писани устав може бити трајан.

Пошто то *није* на време учињено, Народној Скупштини нису дали ни толико времена да састави један устав, разјурили су је несаломљеним оруђима силе баш те исте егзекутиве.

Друга консеквенција. Замислите случај да тада нису разјурили Народну Скупштину и да је њој доиспа пошло за руком да изради и заврши један устав.

Да ли би *што* што у суштини изменило ток ствари? Боже сачувај, господо, а доказ за то налази се у самим фактима. Народна Скупштина била је, истина, разјурена, али је краљ сам, из заосталих хартија Народне Скупштине, проглашена 5. децембра

цембра 1848. један устав који у највећем броју тачака у ствари потпуно одговара уставу који би смо ми имали очекивати од Народне Скупштине.

Сад је, дакле, сам краљ прокламовао тај устав, није му *наметнући* већ га је он, стојећи као победилац, од своје воље дао. Сад би, дакле, изгледа, бар требало да се тај устав сматра у толико више способним за живот.

Боже сачувај, господо! То је сасвим немогућно! Кад ви имате у својој башти јабуково дрво па обесите о њега цедуљу на којој напишете: ово је смоква, је ли сад дрво тиме постало смоква? — *Не*, па и кад би сакупили сву своју кућну чељад, па чак и све становнике у земљи и гласно се и свечано заклели: ово је смоква — дрво остаје оно што је било, и одмах идуће године ће се као такво и показати: уродиће *јабукама* а никако *смоквама*.

Исто је тако, као што смо видели, и са *уставом*. Ма шта се *на листу хартије* написало, потпуно је беззначајна ствар ако само противречи реалном положају ствари, фактичким односима сила.

Краљ је на листу хартије од 5. децембра 1848 сам од своје воље пристао на велики број концепција, али које су све стајале у противречности са *стварним* уставом, а то је са реалним фактичким оруђима сила, које је краљ све и на даље задржао у својој руци. Нужношћу која лежи у закону теже, морао је због тога *стварни* устав, корак по корак, привлачити себи *писани* устав.

Тако, ма да је Ревизиона Скупштина примила устав од 5. децембра 1848, краљ је морао одмах

приступити првој измени, октројисању трокласнога изборнога закона од 1849. Помоћу Скупштине створене тим изборним законом, морало се даље приступити *најбитнијим* изменама устава, да би се тек 1850 могао краљ на њега заклети, па *пошто* се на њега заклео *шак су шада* почеле измене! И свака година од 1850. обележена је тим изменама. *Ниједна заслава* која је прошла кроз 100 битака није, вальда, толико исцепана и избушена колико је то наш Устав!

Трећа консеквенција. Ви знате, господо, да у нашој вароши има једна странка чији су орган Народне Новине — странка, велим, која се у грозничавом страху прибира око тог дроњка од заставе, око тог нашег изрешетанога устава, странка која се, због тога, називље „уставоверном“ и чији је убојни поклич: „Недајте устав, за име бога устав, у помоћ, спасавајте, гори, гори!“

Господо, колико год пута угледате, ма где и ма кад, да се јавља нека странка која узима за своју убојну паролу: „прикупити се око устава“ — шта ћете из тога моћи закључити? Ја вас, у овом случају, господо, питам не као људе који нешто *хоче*; ја не управљам своје питање на вашу *вољу*. Ја вас питам само као људе који *мисле*: шта ћете ви морати закључити из те појаве?

Па, господо, ви ћете, и не морајући бити прорци, моћи у таквом једном случају казати са највећом сигурношћу: *шак* устав је у агонији, он је већ као и мртав, неколике године још — и њега више нема.

Разлози су прости. Кад један писани устав одговара стварним односима сила који постоје у земљи, онај узвик никад се неће ни чути. Према шаквом уставу сваки и сам остаје на три корака растојања и чува се да му се не приближи. Код таквог једног устава никоме не пада на ум да прави какве огледе; иначе, тај би врло рђаво прошао. Тамо где писани устав одговара реалним фактичким односима сила неће се никако моћи наћи на појаву да једна странка узима за свој убојни узвик: држите се чврсто устава! Тамо где се тај узвик заорио то је поуздан и несумњив знак да је он узвик страха; другим речима: да се у писаноме уставу још непрестано налази нешто што противречи стварноме уставу, фактичким односима сила. А већ, где ова противречност постоји, ту је писани устав — ни бог ни сва дрека не могу му ништа помоћи — изгубљен за навек!

Он се може померати у супротним правцима, у десно или у лево, али остане где је — не може. Баш поклич да се он утврди доказује то сваком човеку који јасно мисли. Он се може померити у десно тиме што ће влада приступити његовој изменама, да писани устав доведе у сагласност са стварним односима сила, са организованом силом друштва. Или ће, пак, неорганизована сила друштва опет ступити на позорницу и наново доказити да је она већа од организоване. У том случају ће се, опет, устав за толико померити у лево те бити уништен, као и пре кад се покреће у десно. Али, у сваком случају, он је изгубљен.

Ако ви, господо, ово предавање, које сам имао част држати вам, не само утвите и брижљиво о њему промислите, него га, даље размишљајући, развијете и у свима његовим консеквенцијама, онда ћете доћи до свеколике уставне вештине и свеколике уставне мудрости. Уставна су питања, у крајњој тачки, не питања права већ питања силе; стварни устав једне земље егзистира само у реалним фактичким односима сила који у једној земљи постоје; писани устави су само тада од вредности и дуга века кад су тачни израз стварних односима сила који постоје у друштву — што су начела којих треба чврсто да се држите. Ја сам вам та начела данас развио нарочито бацајући светлост само на војну силу — једно због тога што нам краткоћа времена није допуштала више, друго, што је војска најодлучније и најважније од свих организованих средстава силе. А ви ћете и сами појмити да потпуно слично ствар стоји и са организацијом чиновника за вршење правосуђа, административних чиновника и т. д.; они су исто тако организована средства силе једног друштва. Ако сте добро утврдили ово предавање, онда ћете, господо, кад ма кад дођете у положај да сами себи правите устав, знати како треба при том послу поступити и како се нешто може постићи не исписивањем једног листа хартије већ једино ако се измене стварни односи сила.

А дотле, господо, биће да сте, за дневну употребу, и сами видели из овога предавања, и ако вам ја ни речи о томе нисам рекао, из какве су потребе потекли нови војни предлози, повећавање војске

које се од вас тражи. По свој прилици да сте сад и сами у стању ставити прст на онај најскривенији извор из кога ти предлози истичу.

Монархија, господо, има практичне слуге, не златоусте говорнике али практичне слуге какве би ви себи могли само пожелети.

ШТА САД?

У последњем своме предавању, господо, ја сам вам развио суштину устава, а специјално и прускога. Показао сам вам како треба правити разлику између стварнога и само *написанога* устава или листа хартије; како стварни устав једне земље увек постоји само у рејним фактичким *односима сила* који се налазе у једном одређеном друштву. Показао сам вам како је писани устав, кад не одговара стварним *односима сила* организоване силе друштва, кад је, dakле, само оно што сам ја назвао: „лист хартије“, пропао за навек под притиском организованих односима сила, и како то са њиме неминовно и у сваком случају мора бити. Јер тада, казао сам, или влада приступа измени устава, да би писани устав довела у сагласност са стварним *односима сила* организоване силе друштва, или се, пак, појављује *неорганизована* сила друштва, наново доказује да је већа од организоване и тада неминовно мења организоване односе сила у друштву, dakле сам главни стуб устава, таман за онолико у лево за

колико би их влада, у случају да она победи, променила, у овом или оном облику, у десно.

Ја сам, на завршетку, резимисао своје предавање у овим речима: „Ако ви, господо, ово предавање, које сам имао част одржати вам, не само утвите и бриљиво о њему промислите, него га, даље размишљајући, развијете и у свима његовим консеквенцијама, онда ћете доћи до свеколике уставне вештине и свеколике уставне мудрости. Уставна су питања, у крајњој тачки, не *птица* *права* већ питања сile; *стварни* устав једне земље егзистира само у реалним фактичким односима сила који у једној земљи постоје; писани устави су само тада од вредности и дуга века кад су тачни израз стварних односа сила који постоје у друштву — *што* су начела којих треба чврсто да се држите“.

Ако је, сад, *истина* да би вам промишљање и даље развијање тога предавања у свима његовим консеквенцијама пружило у руке свеколику уставну вештину и уставну мудрост, онда би то предавање, кад га развијете у његовим консеквенцијама, морало бити и у стању показати вам *пуш*, *поузданi* и *јединi* пут, којим би се конфликт који данас у земљи постоји могао привести свом крају, победоносном и корисном за народ. У ствари, то је, баш, оно што ја хоћу данас да урадим. Хоћу да из теорије коју сам вам развио пронађем средство, које, у конфликту искрслом између владе и Коморе, мора неминовно и једино одвести победоносном свршетку.

Пре него што пређемо на ово, да бацимо часком још један поглед на то: колико је безусловно тачна

теорија коју сам онда поставио за суштину устава, и коју ја своме данашњем испитивању, као душу његову, свуда стављам за основ. Ви знате, господо, како је уопште свака политичка тврђња спорна код супротних политичких странака! Не остаје ни један делић од оног што једна политичка странка сматра као неоспорно истинито, а да га остale не би одбациле као скроз и скроз лажно, са исто тако великом одређеношћу. Готово би се могло по катkad мислити — а слаби скептички духови услед тога збиља овако и мисле — да више не постоји никаква *истина*, никакав заједнички човечији ум, кад се погледа како се из основа, са каквим се презирањем и огорчењем код једне странке сматра као апсолутно лажно оно што код друге, исто тако одлучно, важи као апсолутно доказано, као аксиома. Само је *науци* дано да у тој дисонанцији мишљења која пара уши, у том нехармоничном, ужасном концепту тврдњи које се узајамно оглашавају са лажне, овда онда изнесе на видело истину тако јасне и блештеће светlostи, да ни најсупротније политичке странке не могу а да је не признаду. Због тога, *такви* су случајеви увек истински тријумф науке и најснажнији доказ за *истинитост* једне теорије. А у ствари, један од тих ретких изузетних случајева појавио се баш и код теорије устава коју сам вам развио у своме ондашњем предавању.

Ја, господо, припадам, као што вам је познато, странци чисте и одлучне демократије. Па ипак, један политички орган, тако силно супротан мојим партијским погледима као што је *Kreuzzeitung* није

никако могао а да без увијања не призна безусловну истинитост теорије устава коју сам ја поставил. Он јој посвећује у бр. 132 (од 2. јуна 1862.) уводни чланак и назива је тамо својим језиком: „говор једнога револуционарнога Чивутина, на далеко чувенога ових дана, који се тачним инстиктом дотакао језгра ствари и још нам није све рекао што зна и мисли.“ Последњу грешку, ако то има да буде грешка, ја ћу све више и више исправљати. *Kreuzzeitung* може бити сигуран да ћу му испунити слутњу и постепено, према томе како кад буде време, у већој и већој мери, исказивати све што ја знам и мислим. А његово признање, да сам се својом теоријом устава дотакао језгра ствари, бележим овде пред вами. Али не само *Kreuzzeitung*; и министри су *поштuno* признали истинитост теорије коју сам ја развио. Министар војни, господин ф. Рон изјавио је у седници Народне Скупштине од 12. септембра 1862 да се његово схватање историје састоји у томе: да главна садржина историје, не само између поједињих држава већ и у оквиру једне државе, није ништа друго него борба између поједињих фактора око силе и проширења силе. Ви видите, господо, да је то исто оно, истим речима баш она теорија коју сам ја пролетос у своме тадашњем предавању по квартовним организацијама, развијајући пред вами историју, поставио и као брошуру штампао. Истина, а то је карактеристично, министар војни вели, у истој изјави а само неколико реда иза места које је баш сад цитирано, да у Берлину, изван Народне Скупштине, има партијских присталица који су — ја ци-

тирам сад баш његове речи — „писмено и усмено по квартовним зборовима и у штампи манифестивали најчудноватије и по моме схватању најдеструктивније тенденције“. Пошто у овдашњим квартовним организацијама, у колико је уопште познато, није држато ниједно друго предавање на које би се ма у ком смислу могло односити оно обележје „деструктивних тенденција“, а пошто је, даље, министарски лист, звезда водиља, више пута окривљавао због деструктивних тенденција оно моје предавање, које сам одржао у три до четири квартовне организације, ја у томе, а у вези са околношћу да је министар војни баш основну мисао онога предавања изнео као своје схватање историје, гледам принудне разлоге да сматрам да се оно окривљавање од стране министра војног, у колико се тиче *квартовних зборова*, односи баш на то моје предавање о суштини устава, које сам држао на квартовним зборовима.

Е онда, свакако сад ја морам да означим као врло чудновато и карактеристично то што господин министар војни налази да је баш исто оно схватање историје, да су баш исте оне речи које он у *својим устима* сматра за консервативне, у *мојим устима* деструктивне. Шта више, догодило се и још нешто чудноватије и карактеристичније. Министар војни, наиме, пребацује, истом том приликом, Комори што није дезавуисала те тенденције које су се показале на квартовним зборовима и у штампи. Ствар Коморе уопште и није да неке дезавуиш. Али је *највећа комичност* у томе што министар војни не види како он, позивљујући Комору да дезавуиш једно

схваташе историје које је он малочас сâм исповедио и као своје, баш на тај начин њу позива да дезавише њега самога и његове погледе! Међутим, све су то шаљиве ствари, за које министар војни има да се разрачунава са логиком а које се главне ствари ништа не тичу; што припада главној ствари јесте, само, констатовање да је министар војни у свему признао као своју исту ону теорију коју сам ја поставио у ондашњем своме предавању.

Нимало мање љубазан није био ни садашњи министар-председник, господин ф. Бизмарк, да изда, у име целог државног министарства, сведочанство за истинитост мојих погледа на историју. Сви ви знате да је неоспориво и неоспорено, у уставу записано *право* Коморе да дâ или не дâ одобрење за државни буџет. Комора је, сад, учинила употребу од тога права. Па, ако хоћете, ни господин ф. Бизмарк не пориче да је то право Коморе. Али он у седници од 7. октобра каже од речи до речи: „Питања о *правима* такве врсте обично се не решавају истицањем противречних *теорија* једних другима на супрот, већ само постепено државноправном *праксом*“. Ако загледате мало пажљивије у ово, увидећете, господо, да је овде потпуно развијена моја теорија, само у мало замотанијим, стидљивијим изразима, као што то и приличи једном министру. Право Коморе преводи господин ф. Бизмарк, ублажујући, изразом питање *права*. Он не пориче — како би и могао? — да то питање права или то *право* постоји на листу хартије или у уставу. Али, вели он, то постоји само на листу хартије, међутим,

оно што у ствари решава јесте државноправна пракса. Блажим изразом: „државноправна пракса“, оним што се *стварно* догађа и врши на супрот чистоме праву или правој теорији, овде је, као што видите, обележено једино оно што сам ја, јасније, назвао реалним фактичким односима сила. Можете ви, каже, дакле, господин ф. Бизмарк, — кад преведемо с министарскога на бестидни језик — имати за себе *лист хартије*. Али ја имам реалне фактичке односе сила организоване сile, имам под собом војску, финансије, судове, а ти реални фактички односи сила јесу, пак, оно што у последњој инстанцији решава и што опредељава државноправну праксу.

Ова улога тих реалних фактичких односа сила, говори господин фон Бизмарк посланицима, спушта *ваше* право до једног простог *изјављања* права, а ти исти односи сила већ ми, тако исто, јамче да се ствар неће завршити онако како то ваше чисто теоретско, чисто папирно право хоће. „Постепено ће, каже господин фон Бизмарк, државноправна пракса у сасвим другом смислу решити ово питање права, тојест овај конфликт између *само* написанога права и односа сила у бронзи урезаних“. Овде наилазите на један тачан поглед господина фон Бизмарка. Ви се сећате да сам вам у своме последњему предавању разлагао: шта је то *случај уставнога председана*. Ако ја *један ју још* имам *моћ* да што учиним, онда други пут имам, већ, и *право* на то. Показао сам вам то, прошлога пута, примера ради, на оном средњевековном француском државноправном на-

челу „ники се народ може до миље волје оптерећивати порезима и кулуцима!“ То начело, казао сам, у први мах није било ништа друго него прост израз стварних односа сила у средњевековној Француској. Нижи народ био је у Средњем Веку у ствари толико немоћан да се је могао по воли оптерећивати порезима и кулуцима, па се према таквом стварном односу сила увек тако и поступало. Народ је бивао увек тако оптерећиван. Овај стварни поступак створио је такозване случајеве преседана, који још и данас у Енглеској играју врло велику улогу у уставним питањима. А при том фактичком оптерећивању, врло много пута је — као што то друкче није могло ни бивати — и изрицањ факт да се народ може оптерећивати тако. Тим изрицањем створено је државноЯправно начело на које се, после, у сличним случајевима опет позивало.

Ви видите, господо, да је ово, очевидно, исти низ идеја које и господин фон Бизмарк има у глави кад тврди да ће се постепено државноЙправном праксом ствар решити у сасвим другоме смислу.

Ако ја овога пута, 1862., — хоће господин фон Бизмарк да стави до знања — имаднем моћи да то урадим, онда ћу ја 1866., ако опет хтеднем да на супрот вољи Коморе повећам стајаћу војску, ако опет хтеднем да учиним издатке које Комора није одобрила, имати и право на то, јер ћу се тада већ моћи позвати на један преседан. А ако 1870. хтеднем понова да увећам војску и издатке и против воље Коморе, онда ћу тада имати на својо

страни једно потпуно неоспорно право. Јер, тада ћу се моћи позвати већ на два преседана, на једну потпуну „државноправну праксу“.

И ово пријатно указивање на то: да он неће сад као последњи пут, него да ће и у будуће увећавати стајаћу војску и против одлуке Коморе, или да ће чинити и остале издатке које је она одбила; ово утешно гарантовање да ће он повећавање војске као и издатака и против одлука Коморе постепено уздићи наступање неоспорљиве државноправне праксе — та дражесна перспектива (изглед) јесте оно чиме господин фон Бизмарк хоће да утеши и задовољи Комору и земљу због својих упада у папирни устав или просту правну теорију.

Додуше, могли би сте то схватити као чудну неку утеху. Јер то је исто као и кад бих вас ја сад хтeo придобити да отрпите батине од којих се ви и ногама и рукама браните, тиме што вам обећавам да ћу вас и у будуће ваљано и у довољној мери лемати.

Али, при свем том, по свој прилици да сте из овог расматрања речи господина министра-председника ипак увидели да је он дубок и фини познавалац суштине устава, да он сав савџат стоји на земљишту моје теорије, да он одлично зна како стварни устав једне земље не постоји на листу хартије него у стварним односима сила, и да само они, а не папирно право, опредељују државноправну праксу, оно што се у ствари врши, као и то да он особито јасно схвата шта су то преседани, како они постају и како се после искоришћавају.

Ја, дакле, господо, могу свима вама, а нарочито представницима полиције који овде присуствују, да обратим пажњу на то како стојим на једном земљишту које се никако не може нападати и које су све највише власти у држави признале као добро.

Уосталом, не смете се чудити, господо, што то јасно схватање налазите баш код људи из владе. Ја сам вам још последњега пута скренуо пажњу на то како владаоце служе врло добро, како слуге владалаца нису никакви златоусти говорници али су, зато, практични људи, који, свеједно да ли са више или мање развијеном теоретском свешћу, имају *инстинкта* да увиде где је тежиште ствари. Али, не само да ја могу, за доказ истинитости моје теорије, да наведем гледиште људи из владе, него су, што је од много већег значаја, и *сами догађаји*, и то на најуочљивији начин, проговорили у корист њену. Ви се сећате прорицања које је у моме предавању пролетос држаном било развијено као његова *шрећа* консеквенција. Ја сам вам тамо развио како се и због чега неминовно наш садашњи устав налази у самртним трзавицама и због чега он, у најкраћем року, мора бити померен или у десно, од стране владе, или у лево, од стране народа, а да је немогућно да он, као устав какав *данас* постоји, и даље продужи свој живот. Ја сам вам тада казао, од речи до речи, ово: „Овај је устав у самртној трзавици; он се још и сад може сматрати да је мртв; неколико година још — и њега више бити неће“. Нисам хтео да су више заплашавам, те сам због тога казао: „још не-

колико година“. Како догађаји показују, могао сам рећи: неколико *месеци* још, и њега више бити неће.

Сам председник Народне Скупштине, господин Грабов, констатовао је, у своме говору при растанку Коморе, да је устав „тешко повређен“. Господарски Дом — тело које припада баш томе уставу — погазио је устав својим гласањем, којим одобрава државни буџет који је друга Комора одбацила. А још је много озбиљнији и тежи упад у устав који је сама влада извршила. Комора је одбацила издатке за нову организацију војске — а влада ипак, и после дана те Коморине одлуке, троши као и пре, као што је то и сама изјавила.

Логика је, господо, дакле, остала у праву, постојећи устав је устав који, бар за сада и у ово време, у ствари *више не постоји*, а историја је још много више надмашила моје, прорицање, у колико се оно односи на краткоћу времена. Ви, дакле, можете бити потпуно уверени у неоспорну истинитост теорије устава коју сам вам ја развио. И ако би се, сад, из такве једне теорије, потврђене са свију страна, па чак и самим догађајима, имало логичном консеквенцијом да изнађе средство како да се у садашњем конфликту извођује победа, онда би сте ви, господо, могли бити потпуно утешени. Јер, ви би тада могли, са истим оним пуним уверењем, бити убеђени да то средство, као средство које је та теорија родила, мора бити и безусловно погодно, мора са сигурношћу водити победи.

А такво једно средство свакако се може са

очевидношћу развити из те теорије, и то је оно што чини предмет мога данашњега предавања.

Поставимо, прво, питање онако како се оно мора поставити. Код свију испитивања најважније је од свих ствари постављање питања, и лажан резултат врло често пута је само последица лажно постављеног питања. То питање, dakле, не гласи овако: Чиме ће се помоћи да *овај* устав, тојест овај потпuno одређени Устав од Јануара 1850, од перчина до пете, баш овакав какав је, одржи трајно своју егзистенцију? Кад би сте ви хтели да тако поставите питање, господо, онда би свакако и ја исто тако мало, као год и ма ко други, био у стању дати истинско решење, решење које није *привидно*, баш исто онако као што се галванизовањем не може унети у једну лешину ништа више до привидни живот. Тако ће, да само један пример наведемо, свакоме од вас бити јасно, да бар Господарски Дом — који, такође, сачињава један део Устав од 1850 и који свој положај употребљује на то да систематски излази на супрот свима одлукама Народне Скупштине — не може бити дуга века. А тиме би, већ, била извучена испод данашњега Устава једна од његових најбитнијих подлога. Међутим, питање у таквом облику за вас и не постоји. Оно, као такво, вас не интересује. По чemu вама може бити у интересу и даље одржање оних одредаба у Уставу које су за вас штетне? По чemu вама може бити у интересу нпр. и даље постојање члана 108: „Војска се не заклиње на Устав“? Или, по чemu *вама* може бити у интересу и даље постојање члана

111, који овлашћује владу да у извесним случајевима прогласи опсадно стање, да више од половини тицета најважнијих чланова Устава одузме законску снагу и да вређа најнеприкосновенија права сваког човека и грађанина? Или, по чemu *вама* може бити у интересу и даље одржавање члана 106, који забрањује судијама да испитују правну важност краљевских наређења? Или, по чemu *вама* може бити у интересу и даље одржање члана 109, који овлашћује владу да и без одобрења Коморе купи све порезе које већ постоје? А све су ово само појединачни кратки докази са то: да је вама исто тако мало у интересу и даље одржање овога Устава *од перчина до пете*, као год и што је немогућа његова трајна егзистенција. Напротив, оно што у ствари *вама* може бити у интересу у данашњем конфликту, само је *једно*: одржати у снази апсолутно право народа, право ваших посланика да одобравају буџет, право које чак и у *овом* Уставу признато, право које би могло бити примљено за сва времена и унесено у све будуће уставе.

Питање, dakле, како за вас у ствари постоји, гласи према томе: Како ће се остварити, довести на снагу и привести у дело, право народа да преко својих посланика одбације оне позиције издатака у државном буџету које му изгледају неоправдане? Ја ћу се опет, као и последњега пута, послужити за решење овога питања индиректном методом; т.ј. ја ћу вам, прво, показати која средства, ма како примамљива она изгледала, *нису* погодна за постављени циљ.

Ако се не варам, неко је, вальда, ту спомену да Комора треба прве идуће сесије да се лати одрицања пореза, да би тако принудила владу да скрене на законску стазу. Међутим, то средство, ма колико било за уши звучно, било би, ипак, сасвим лажно, свој би циљ потпуно промашило.

Пре свега, мора се признати да је, с погледом на § 109 нашега Устава, више него сумњиво да ли наша Комора уопште и има право одрицања пореза који већ постоје.

Али и кад замислим да је ствар потпуно обратна, кад замислим, чак, да наш Устав сухим речима даје Комори право одрицања пореза, ипак би и онда то средство било исто тако сасвим непрактично и немоћно. Одрицање пореза, које се по себи и за себе још не сме бркati са устанком, јесте једно средство нарочито од Енглеске веома акредитовано (високо цењено), легално средство које се тамо употребљава да се влада нагна да ма у којој тачки попусти вољи народа. И сама претња племића из Ситија да ће приступити одрицању пореза, приликом Реформнога била од 1830, била је довољна па да нагна круну да попусти и да се реши да у Горњи Дом убаци извесан број својих перова, да би саломила његов отпор.¹ Па пошто је ово средство

¹ *Реформни бил* јесте акт парламента којим се тражило проширење изборних права, уношење либералних измена у закон о изборима чланова за Доњи Дом. Горњи Дом — лордови — није хтео никако да пристане на ту измену. Краљ, у прво време, исто тако. Али кад због тога настаде општа огорченост, кад у неким градовима дође чак и до крвавих побуна,

толико крунисано успехом у Енглеској, није никакво чудо што по неки и сад, опет, управљају поглед на њега, као што се на сличан начин код нас покушало да примени још и у Новембарском конфликту године 1848. Али је, већ, и одрицање пореза о коме је донела одлуку Народна Скупштина 1848 — а Народна Скупштина, пак, као *уејаво-шворна* Скупштина, имала је безусловно и неоспорно право на такву једну одлуку — остало без икаква среална успеха, а сасвим исти, и још беднији, свршетак морало би данас доживети свако потпуно или делимично понављање те одлуке.

Откуда та разлика, господо: да, исте оне мере које у Енглеској имају сјајна ефекта (дејства) код нас морају остати тако без ефекта? Помоћу наше теорије, ствар ће вам одмах постати прозрачна. Ви ћете се, овом приликом, одмах јасно сетити једнога важног дела наше прошле историје — свршетка Новембарскога конфликта од 1848 — па ћете се, према томе, сачувати од погрешних корака у садашњости. Јер, они који су у Новембру 1848 гледали у одрицању пореза као таквоме једну успешну меру, и они који сад опет управљају поглед на то, преви-

а, нарочито, кад буржоазија припреми одрицањем порезе, краљ попусти, одобравши својим министрима да раде шта знају. Ови се реше да у Горњи Дом угурају још 60 перова, својих присталица, који ће изгласати Реформни бил. Пред том опасношћу да буде изигран и у својим привилегијама повређен, Горњи Дом, односно они који су били против била, са Велингтоном на челу, попусте и уздрже се од гласања. Тако Реформни бил продре.

Прев.

ћају ништа мање но фундаменталну разлику између стварнога и само писанога устава, коју смо ми у нашој теорији разложили.

Енглеска је земља у којој је стварни устав конституционалан т. ј. земља у којој се, према томе, претежни део реалних фактичких средстава силе, па и организоване силе, налази на страни народа.

Стога, у таквој једној земљи мора бити лако извести одрицање пореза. У таквој једној земљи, влада, чак, не може допустити ни да дође до ђробе; она још при претњи мора попустити. У таквој једној земљи, одрицање се пореза, чак, не употребљава само ради тога да се одбију напади на постојећи устав, него, напротив, као што је то 1830. био случај код Реформног била, и да се изврше напади на устав који су народу корисни. Оно је организовано, легално, мирно средство да се влада превије пред вољом народа.

Сасвим је друкчије код нас у Пруској, где сад, као и у Новембру 1848., постоје и где су постојали само један писани устав или одломци устава, а сва се стварна средства организоване силе налазе једино у рукама владе. Да би сте потпуно схватили ову разлику, треба, само, да замислите реални ток ствари којим би се вршило одрицање пореза у Енглеској и којим би се оно вршило у Пруској. Замишљам, дакле, случај да је енглески Доњи Дом донео одлуку о одрицању пореза а влада, ипак, хоће насиљно да купи порез. Енглески порески извршитељ дође мојој кући и хоће да ми узме порез. Ја се упротивим, избацим га на поље. Ставе

ме под суд. Али, енглески судија ме ослободи, па ме још и похвали што нисам хтео трпети незакониту власт. Порески извршитељ опет дође мојој кући, сад са војницима. Ја се опет упротивим са својим пријатељима и чељадма. Војници опале; ране и поубијају. Ја их ставим под суд, и, ма да се они позивају на заповест свог претпостављенога, њих, просто због убиства, осуде на смрт, јер у Енглеској наредбе претпостављених не оправдавају противзаконе радње. А замислимо случај да сам ја са својим пријатељима одговорио на паљбу војника и исто тако неке ранио и поубијао. Ставе ме под суд. Мене и сад, као и пре, ослободе, због тога што сам се одуирао незаконитој власти.

Али, даље. Због тога што свак у Енглеској има на уму сав овакав ток, због тога, дакле, што су још унапред сви изгледи победе на страни народа, сваки одриче порезу; сви то чине, па и они који би били индиферентни или који би, радије, плаћали; али је они одричу, да не постану омрзнути код својих суграђана, који ће, пак, према свима изгледима, остати победиоци, да се не покажу као рђави грађани.

А, потом, које би средство имала на расположењу влада да саломи отпор енглескога Доњега Дома и народа? Војску. Али у Енглеској, откако постоји bill of Rights, влада мора сваке године наново да измоли од парламента одобрење да држи војску. То јој се одобрење даје сваке године и само за једну годину дана, такозваним mutiny — актом (дословце: закон о бунту), којим се, у исти мах, влада према војницима, који би иначе били под обичним земаљским

законима, наоружава за ту годину дана дисциплинарном влашћу за кажњавање несубординације и бунта. У том истом акту одређује се, уједно, и тачан број трупа који је влади допуштено држати, и издатци на њих. Шта би, дакле, наступило ако би се енглеска влада упустила у борбу са Доњим Домом? Енглески Доњи Дом би, просто, на завршетку године одбио обнављање mutiny-акта, и од тога тренутка влада не би могла држати никакву војску, не би је могла плаћати, не би више ни један бунт могла угушивати, не би имала никакве дисциплинарне власти према војницима, који би се могли и који би се, заиста, разишли, по својој вољи, куд који. Али, још нешто више. Рекао сам вам да се mutiny-актом сваке године утврђује број трупа који је влади допуштено држати. Тада број износио је у последњој години (1861 до 1862) за Велику Британију и све колоније колико их год има, изузев Индије, ни мало више од 99 000 људи. Према томе, пошто је за многобројне колоније енглеске, којима су нарочито нужне трупе, потребна бар половина тога броја, на Велику Британију, а то значи: на становништво од 25 милијона људи, не би дошло више од 50 000 људи, а појмићете да се, при таквом бројном односу, нико не усуђује упустити у борбу са народом.

А сад хајдмо све даље и даље, од узајамног утицаја на узајамни утицај.

Због тога што је јасно да ће се готово сви усротивити плаћању пореза, и зато што се, услед тога, још у бескрајност умножавају изгледи на победу, изгледи који и иначе још унапред сви стоје на страни

народа, због тога, најпосле, што енглеска влада сме да држи у самој Енглеској војску тако сијушну бројем, влада тамо не може рачунати чак ни на своје рођене чиновнике, чак ни на средства силе која стварно има. Јер, појмићете, господо, да се код *масе* чиновника њихово држање у таквом једноме конфликту поглавито управља према мишљењу које они имају о томе: ко ће од то двоје остати победилац, влада или народ. Као што се на берзи *hausse* и *baisse*, великим делом, одређује према томе какво мишљење највећи број њих, још у почетку берзе, има о томе: да ли ће тријумфовати *hausse* или *baisse*, тако се једним добрым делом управља држање чиновника, а на тај начин и један важан елеменат стварне победе, према мишљењу које они имају о томе ко ће, на крају крајева, остати победилац. Ако чиновници верују да ће влада остати победилац, онда су они ревносни, непоколебљиви, енергични. Ако су, пак, односи такви да морају стећи супротно гледиште, онда се они колебају, лелујају, протестују, отпадају, прелазе на другу страну. То је сасвим природно. Један неће да ставља на коцку своје кости, други своју службу и плату, трећи свој друштвени углед. А пошто је реална позиција енглескога народа, кад Доњи Дом донесе одлуку о одрицању пореза, већ унапред толико јака да свак мора веровати у његову победу, енглески би чиновници онда у масама отпали од владе и напослетку би остао сам самцит министар-председник, са, можда, једном шаком католичких егзистенција које немају ништа да изгубе, да купију порез, да пали топове и да хапси људе.

А пошто би *casus* (случај) био тамо у ствари такав, тешко уопште да би и дошло до тога да би се одлука о одрицању пореза коју енглески Доњи Дом донесе морала и у дело приводити Влада би попустила, и све би ствари протекле путем једне мирне демонстрације.

Али, замислите сад случај; да једна пруска Комора, кад би и имала толико права као што је то био случај са оном у Новембру 1848., донесе одлуку о одрицању пореза.

Нико неће посумњати у то да би влада, ипак, најозбиљније приступила прикупљању пореза. Ја сад, опет, избацим напоље пореског службеника. Ставе ме под суд и наше судије, без премишљања и поред најлепших мојих говора, осуде ме на толико и толико месеци затвора због противстајања власти. Порески службеник опет дође, са војницима, који оспу плотун на мене и пријатеље који су ме помагали: ране и убију. Нико, кад нас, не може те војнике и пореске службенike да стави под суд. Они су, просто, радили по заповести својих претпостављених власти, и тиме су оправдани. Али, оспрем и ја пальбу на пореског службеника и агенте наоружане сile: раним и убијем. Ставе ме под суд, осуде ме кратким процесом и отсеку ми главу.

А пошто је то тако, и пошто су још унапред сву изгледи против оних који одричу порез, усудиће се уопште један врло мали број карактера оданих принципу да одрекне порез; а пак, пошто је то тако, у толико више расту изгледи владе да ће моћи прикупити порез, а, опет, пошто је то

тако и пошто влада ни код нас није принуђена тражити сваке године од парламента одобрење да држи један одређени број војске и да узима од ње пуномоћије за дисциплинарну власт над том војском, и због тога, најпосле, што наша влада, за остварење својих решења, има при руци, не као енглеска, војску од свега 50.000 људи на 25 милиона становника, него стајаћу војску од преко 140.000 људи на свега 18 милиона становника (према новој организацији војске, она има стајаћу војску, чак, од неких 200.000 људи) — огромна већина њених чиновника остаће јој верна у таквом једном конфликту, и тако би се *vise versa* (обратно) и све остало низало, те одрицање пореза не би одвело ничему другоме до судском гањању наших најхрабријих суграђана, као што је све то већ и било 1848. године.

Ви из овога видите, господо, да је одрицање пореза, као такво (само за себе), једно средство које може имати дејства само у рукама онога народа који већ има на својој страни реална средства организоване силе, оног народа који је већ у утврђењу; али да је оно потпуно безуспешно средство за онај народ који има само писани устав и тек има да освоји тврђаву реалних средстава силе.

Због теоретског несхватања ове ствари пропала је Народна Скупштина из 48. Код једног народа који има тек да *prodre* у ону тврђаву, одрицање пореза имало би смисла, уопште, само тада ако би имало да послужи само на то да расплати један општи устанак.

Али на то, господо, на какву побуну под *ca-*

дашњим околностима, ваљада нико и не мисли. Из разлога које ћу ја, са вашим допуштењем, развити, то би у моментаној ситуацији била потпуна немогућност.

Друкче је стајала ствар при одрицању пореза у Новембру 1848. При општој узрујаности која је тада владала, могла је врло лако испasti за руком једна победоносна побуна, и одлука Народне Скупштине о одрицању пореза могла је тада, свакако, имати паметна смисла, да је само Народна Скупштина доследно крочила корак даље па донела одлуку о народној побуни. То је, међутим, као што знате, било спречено пасивним отпором (жалосне успомене!) који је пронашао господин фон Унру.

Али данас, када би, понављам, идеја о побуни, у ситуацији каква је сад, била потпуно бесмислена, и када би такав један покушај, само, бацио готову победу влади у руке — данас и свака идеја о одрицању пореза мора бити сасвим противна циљу. Одрицањем пореза, dakле, не може се постићи ништа; побуном, у овом тренутку, такође ништа. Па шта онда остаје? Јесмо ли ми, збиља, без одbrane и средстава?

Не, господо! Комора, напротив, има једно средство од неодољиве силе и дејства, средство које безусловно мора савладати отпор владе.

То средство, које ће вам, у формули у којој ћу вам га ја предложити, баш због простоте те формулe, у први маx изгледати потпуно неразумљиво, састоји се просто у овоме: *Комора мора изрећи оно што је у ствари!*

Да би сте знали шта ово значи и да би по знали дубину која је прекривена овом простом формулом, морало се отићи уназад до питања:

Шта је привидна уставносć и како она посматраје.

А одговор на то питање јесте баш оно што вам мора бити потпуно јасно из мога последњега предавања.

Ја сам вам тада показао како устав мора бити *сталешки* а монархизам врло *ограничен*, докод је својина над земљиштем и агрекултурна производња најглавнији извор друштвенога богатства и докод се та претежна моћ фактички налази у рукама велепоседничкога племства. Показао сам вам, даље, утврђујући своје дедукције, корак по корак, историјом, како, са растењем становништва и са преовлађивањем индустријске, буржоаске производње које је спојено са тиме, почиње померање узајамних односа сила у корист монархије, тако да кад индустријска, буржоаска производња постане највећи извор друштвенога богатства, мора да се појави *аисолућна* монархија или краљевство, а племство да се слије у један немоћан урес престола. Показао сам вам, најпосле, треће, како услед све већег развитка индустрије и варошке радиности, како услед све огромнијег нарастања становништва, тиме изазватог, напослетку мора да се дође до тачке када монархија није у стању, ни помоћу стајаће војске, да у погледу сile корача у напред бар у истој сразмери у којој и грађанство; како сад грађанство, осећајући се као прави носилац друштвене силе, мора захтевати да се та сила по

њеној воли и употребљује и управља, и, како, дакле, у једном друштву у коме су се реални односи сила у толикој мери изменили, мора да наступи 18. март 1848.

Али, ја сам вам у томе предавању такође показао, господо, да, и због чега, борба још никако није нити може да буде свршена, и ако је друштвена моћ грађанства постала толико претежна, па, чак, и ако се онако победоносно проломила 18. марта 1848. Показао сам вам, наиме, како је друштвена надмоћона била, *неорганизована*, а како је моћ која се налази у рукама владе, и ако је она у толико мања, организована, дакле, дисциплинована и сваког тренутка спремна да се опет упусти у борбу, и како, због тога, ако грађанство одмах и брзо не искористи свој победоносни јуриш те да и организовану силу узме у *своје* руке, за апсолутизам се, неопходно, мора указати згодан тренутак да победоносно настави борбу и да тада за дуже времена држи у шкрипцу моћ грађанства, и ако је она већа.

А то је код нас у ствари и наступило, и сви сећате се датума тога догађаја: *концрареволуција* од Новембра 1848. —

Па шта ће, сад, апсолутизам чинити, пошто је извршио такву једну победоносну контрареволуцију?

Апсолутизам хоће да и даље траје. То је истина. Али, хоће ли он продужити живот у свом старом облику, као голи, незастрвени апсолутизам? Хоће ли он обуставити устав па продужити владавину без икаква устава, на свој ранији апсолутан начин?

Боже сачувај! толико глуп он није! Апсолутизам је, наиме, неминовно, услед свога негдашњег пораза, код нас, дакле, услед 18. марта, дошао до сазнања да је неорганизована друштвена моћ грађанства у основи много надмоћнија од њега, да је он њу, истину, у згодном тренутку, тренутно потукао дисциплиновашћу организоване сile, али да грађанство, ипак и сад као год и пре, непрекидно представља друштвену надмоћ; да, дакле, сваког часа може наступити какав нов конфликт, у коме би он, апсолутизам, поново подлегао и — ако се тај његов пораз овога пута боље искористи — за навек подлегао.

Апсолутизам, чим је једанпут добио свест о друштвеној надмоћности грађанства, има неку тамну слутњу о томе: да као год што човек може родити само човека, мајмун само мајмуна, свако биће само биће по своме обличју и само оно које је њему равно, тако и у дужем току времена неорганизована елементарна сила која влада у друштву неминовно рађа организовану силу — или облик владавине — као своје обличје и као нешто што је њој равно.

Апсолутизам има о свему овом виште или мање нејасну слутњу, јер људи из владе, као што сам вам казао, практични су људи и имају инстикта да увиде где је тежиште ствари. То зна чак и једна стара, потпуно истинита народна изрека, која гласи:

Коме бог да службу томе да и памет.

Факт је, служба *ствара* извесну увиђавност код човека, самим положајем у који га она доводи, па ако он те увиђавности и *није* имао *пре* но што

је ступио у службу. То је истинито и неминовно, ма колико мало слутње имали брљивци о тој неминовности.

Стари дипломата Талеран већ је рекао: on peut tout faire avec les bayonettes excepté s'y asseoir — све се може са бајонетима урадити, али се, само, на њима не може седети.“ Ви знате због чега, гospodo. Бајонети би се заболи у месо којим се седа. Талеран је хтео у тој шаљивој форми да искаже да се, истина, за један тренутак све може постићи бајонетима, али да се од њих, не може направити солидна трајна подлога.

Апсолутизму се, дакле, ма како се ратоборан показивао, ни најмање не може допадати да стоји на мртвој стражи, да буде у отвореној и објављеној противречности са друштвеним односима и да, због тога, сваког тренутка ризикује да му они као лавина падну на груди и размрскају га.

Отуда, њему остаје само једно једино средство да се што је могућно дуже одржи у животу: *prividna ustavnost*.

Ви знате у чему се она састоји.

Апсолутизам изда устав у коме права народа и његових представника сведе на један сијушин минимум који није обезбеђен никаквом реалном гарантијом, и којим, дакле, већ унапред одузима народним представницима једним делом могућност, другим делом задовољство да према њему заузму самостални положај. Сваки покупаш је посланик да, на супрот влади, прибаве важности вољи народа, он же именом „парламентарнога режима“ — као

да се суштина сваке истински уставне владавине не налази, у ствари, у парламентарном режиму, и само у њему. Најпосле, он, у себи, задржава за се право да, ако би се, ипак, народно представништво кад одлучило на независан вотум који се не поклапа са вољом владе, и не сматра да тај вотум постоји, а, међутим, да и даље, непрестано, чува спољне парандне знаке уставне форме.

Чим је апсолутизам учинио тај корак да се прикаже као *prividna ustavnost*, постигао је једну велику корисност и продужио своју егзистенцију на неодређено време.

Кад би апсолутизам хтео да и даље егзистира на свој стари, неприкривени начин, не би могао рачунати на дуг век. Изјављена, призната противречност између њега и друштвеног стања учинила би да неизоставна је стална парола друштва буде: његов слом! Цело друштво, не могући шта друго да чини, постало би, по природи саме ствари, само једна велика завера за уништење облика владавине који код њега постоји. Такву ситуацију не може ни једна влада дugo времена да издржи! Једна влада може, у тренутку повољном за њу, да згомила своју војску и да предузме победоносан напад, победоносну контрапреволуцију. Већ је теки њен положај кад је она нападнута, кад је она та страна која се налази у дефанзиви а народ нападач. Јер, преимућство при овом начину борбе уопште је вазда на страни нападача, и то због тога што је он тај који бира моменат повољан за себе. То је разлог због кога су у овом столећу сретно испадали за руком, у најве-

ћем броју, државни удари влада, али исто тако, у највећем броју, и револуције народа.

Међутим, може једна влада са успехом да одбије и напад народа који има да ишчекује за једно одређено време н. пр. за један или неколико месеци. Али, највећа тешкоћа за једну владу јесте да кроз читаве периоде времена стално стоји наоружана и на ратној нози, да би одбила напад који је, можда, може снаћи баш у најнезгоднијем моменту, у тренутку највећих заплета на другој страни. Такву ситуацију влада не може дуго времена да издржи и отуда јој је она и непријатна.

Напротив, чим се једна апсолутистичка владавина огрунула плаштом првиднога уставног облика, па сад у њему продужује стари апсолутизам, она је отуда извукла веома знатних користи. Јер она је сад, првидно срећно постигнутом једнородношћу између облика владавине и стања које у друштву влада, љуљушкајући успавала друштво и задовољила га. Оно што треба да се постигне изгледа да је већ постигнуто. Ова обмана раслабљава борбу, који је и тупи, масе народа чини једним делом задовољним а другим делом равнодушним и индиферентним. Од тада, преврату владавине потискују снаге које, укупно узев, несвесно дејствују у друштву, а никако више свест тог друштва.

Првидна уставност dakле, — врло је важно, господо, да се ово добро упамти — није нипочему тековина народа већ, напротив, само тековина апсолутизма и најуспешније продужење његова века.

Првидна уставност се, према томе, као што

сте видели, састоји у томе да влада *исказује оно што није*; да она оглашује државу за уставну, док је она, у ствари, апсолутистичка; она се састоји у *лажи*.

На супрот овој лажи и њеној сили, постоји једно апсолутно, једино победоносно средство, а то је *откривање* те лажи; оно се састоји, просто, у томе што се та првидност разорава, чини немогућним продужење форме која залуђује људе, а тиме уништава и њено завођачко дејство које ствара збрку. Оно се састоји у овоме: да се влада нагна да забаци застор те да се и *формално* пред целим светом покаже као *оно* што и јесте, као *апсолутна влада*.

Комора, рекао сам, мора, и то је безуслован начин победе, *исказати оно што јесте*.

Тојест Комора, непосредно пошто се састаке, мора донети одлуку, коју ћу вам ја, ради веће јасности, одмах, примера ради, изнети формулисану.

Комора би, dakле, одмах по своме састанку, морала донети ову одлуку:

„Из разлога, што Комора није хтела одобрити издатке за нову организацију војске; из разлога, што, ипак, и од дана те одлуке, влада на своју руку чини те издатке као год и пре; из разлога, што је, докле се год то дешава, пруски устав, по коме се не сме чинити ни један издатак који Комора није одобрила, једна лаж; из разлога, што би, под оваквим околностима и док год овако стање траје, представник народа понизио своје достојанство, па би, шта више, значило и да директно учествује у повреди устава коју влада врши, да, и да-

љим одржањем седница и доношењем одлука заједно са владом, помаже влади у одржавању привидности уставнога стања — из свих ових разлога, Комора решава: да своје седнице одлаже на неодређено време, и то све дотле док влада не дадне доказа да више никако неће чинити неодобрене издатке“.

Чим Комора донесе ову одлуку, влада је условно побеђена. Разлози су прости и налазе се у овоме што смо до сад рекли. Та одлука Коморе потпуно се налази у границама њеног правног овлашћења; њој ништа не могу ни државни правобранилац ни судови.

Влада, дакле, има пред собом само једну просту алтернативу. Или ће попустити, или *неће* попустити. Ако *не* попусти, мора се, онда, одлучити да влада без Коморе, као гола апсолутна влада. Влада би, истина, имала један трећи пут за излаз: да распусти Комору. Али њега једва да вреди и поменути, тако би у лету прохујао. Јер нови посланици били би одмах изабрати са истом паролом. Нова Комора би одмах дала ону исту изјаву. Остало би, дакле, на томе, да би се влада морала одлучити: или да попусти, или да за вечита времена влада без Коморе. Ово друго, господо, она просто не може. Хиљаду разлога могу вам то доказати. Баште поглед на Европу, господо. Куда год погледате, свуда државе са уставним обликом, једино изузимајући Русије, али која има и сасвим другаче друштвене односе. Чак ни Наполеон није могао бити без привидне уставне форме. Он је себи дао Комору депутираца.

То опште поклапање показује вам већ, као чист факат, да — а јасан разлог томе показала вам је моја теорија у друштвеним односима становништва и производње — у данашњим односима европских држава постоји *нужносћ* на основу које се, једино, не може више владати без уставне форме. Погледајте на Аустрију, која вам је најубедљивији пример за ово што сам вам ја данас развијао. После оружане контарреволуције 1849. буде устав у Аустрији касиран. Није да су у Аустрији били гори и контарреволуционарији но код нас! Баш ни најмање! Аустријска влада била је само наивнија, мање досетљива од наше. Биле су, због тога, довољне само неколике године — и аустријска је влада обновила уставну форму *поштуюно сама собом*, без икаква устанка, без икаква притиска од стране народа. Сам положај у служби дао је аустријској влади толико разума да увиди да она, без привидне уставне форме, као *објављена* апсолутистичка влада мора имати најбеднију егзистенцију на свету и врло брзо распуштати се у комаде.

Па реците, према томе, сами себи да ли би било могућно да баш Пруска, баш једина Пруска у цеој Европи, баш Пруска са својим снажним грађанским сталежем егзистира без уставне форме. Помислите, даље, како би пруска влада споља била слаба, како би немогућан и неиздржљив био њен спољни дипломатски положај, како би она, при сваком заплету, морала љупко примати од свију других влада најохолије и најнесносније ударце ногом, кад би стајала у тој отвореној изјављеној и перма-

ментној противречности са својим сопственим народом и, тако, ни од кога не би могла скрити своју слабост.

Нека нико од вас, господо, не мисли да је ово непатриотско резоновање. Пре свега, политичар има, као год и природњак, да посматра све оно што јесте, и, дакле, да узме у обзир све снаге које дејствују. Међусобни антагонизам држава, супротност, суревњивост, сукоб у дипломатским односима такође је једна снага која дејствује и, без обзира да ли је добра или рђава, мора се, већ, према томе, безусловно унети у рачун. А, сем тога, господо, колико ли сам пута имао прилике да у тишини своје собе, студирајући историју, увидим, до најтачнијих детаља, вељку истину: да се, готово, не би ни могло сагледати на ком би смо ступњу варварства, још, стајали ми, па и цео свет уопште, да, од вајкада, међусобна суревњивост и супротност влада није била једно снажно средство да се влада принуди на напредне кораке унутра!

Али, напослетку, господо, егзистенција Немаца није тако бедне природе да би код њих пораз њихових влада повлачио за собом и стварну опасност по опстанак нације. Ако, господо, расматрате историју тачно и са унутарњим разумевањем, видећете да су културни радови које је наш народ извршио толико џиновски и силни, толико крче путе и служе као прва светлијка свој осталој Европи, да се никако не може посумњати у нужност и неразорљивост наше националне егзистенције. Ако, дакле, западнемо у какав велики спољашни рат, онда се,

истина, у њему могу сломити наше поједине владе, саксонска, пруска, баварска, али би се, као какав феникс, из њихова пепела уздигло оно што је неразорљиво, оно о чему једино *ми* и водимо рачуна — немачки народ!

Скрените, даље, поглед, господо, са спољних односа на унутрашње односе, на финансијску ситуацију. Пре 20 година, године 1841, у апсолутној држави, износио је јавни пруски буџет 55 милијона.

Сад, за годину 63., износи буџет владин ишта мање од 144 милијона. За нимало више него за 20 година, буџет, порески терет, утростручио се.

Једна влада која мора да има толики буџет, једна влада коју видите како непрестано држи руку у свачијем цепу, мора бар привидно изгледати да је од сваког добила пристанак на то.

Ако је за старе просте, патријархално ограничene односе, ако је за буџет од 55 милијона, коме су, уз то, приходи од државних имања доносили више од једне петине, био довољан патријархални апсолутизам, буџет од 144 милијона не може се више у Пруској, за дugo времена, скупљати једним простиим владиним указом.

Али, пре свега, господо, баците поглед на ставове које смо малочас развили из наше теорије, према којима су околности које сад баш расмотрисмо само појединачне реалне последице и због којих је влади немогућно да дође у откривену и отворено изјављену противречност са друштвеним стањем. Ако би влада, пак, то хтела, ако би продужила владати на апсолутистички начин без Коморе, — е

тада, Комориним изрицањем онога што јесте, апсолутизмом који је влада отворено усвојила, била би уништена илузија, расцелен омотач; оно што је било нејасно схватило би се потпуно; они који су према финијум разликама равнодушни постали би огорчени; целокупна буржоазија упустила би се, тог часа, у непрекидно ривење, у латентну борбу против владе; целокупно друштво претворило би се у једну организовану заверу против ње, и влада, од тога тренутка, не би требала ничим другим да се бави до астрологијом, да би на звезданоме небу могла прочитати одређени час своје пропasti.

То је моћ изрицања онога што јесће. То је најсилније политичко средство! Фихте констатује у својим делима да је „изрицање онога што јесте“ било омиљено средство старога Наполеона, и, у ствари, он има њему да захвали за велики део својих успеха.

Свака крупна политичка акција састоји се у изрицању онога што јесте, и тиме се почиње.

Свака политичка малодушност састоји се у пренеткивању и увијању у ограчу онога што јесте.

У ствари, господо, могао бих и, готово, морао бих овде подићи тешке политичке оптужбе, да, само, нећу да их пригушим за љубав јединства, у колико је оно у опште могућно. За читав низ година у последње време — од наступања нове ере и са њоме — вођи народне странке — ви ћете, ипак, и ако ја имам толико обзира те нећу да наводим ни једно име, знати да помишљам на такозване „Народне Новане“ — радили су у штампи по систему који се не састоји баш ниучему другом до у изрицању онога

што *није!* Они су полазили с гледишта да се мора премазивати, тајити и извијати; мора се — мислили су они — влада све дотле наговараши да је уставна, док она стварно и сама у то не поверије! Они су, dakle, хтели владу да залажу. Али, сви реални успеси у животу као и у историји могу се постићи једино реалним *обрађивањем* и *окојавањем*, а никада *облагавањем!* Ти ништа духом нису ни видели да су, и не хотећи то, постали *владини људи*, с погледом на средство којим су се служили, као и на дејство његово. С погледом на средство којим су се служили — јер је оно било, тачно, исто оно које смо ми већ упознали као средство апсолутизма који се замотава у првидну уставност — изрицање онога што *није*. С погледом на дејство његово — јер они ништа духом нису ни видели да су они, да би преко својих листова обманули владу како је уставна, ту исту лаж морали проповедати из дана у дан *народу* те, најпосле, створити јој приступа код *њега*. Даље, ти ништи духом нису видели да су они том лажју владу само храбрили — готово, и сами дивећи се кредиту и нимбусу који су јој пружили, ореолу неке „нове ере“ који су јој око главе свили, — да, корак по корак, и даље гази на лако уравнатом путу првидне уставности и да, напослетку, дође до данашњих милитарних захтева. Ти ништи духом, који свакога дана у својим уводним чланцима држе проповеди против неморала, нису видели да је лаж једно веома неморално средство које у политичкој борби и може добро доћи каквом макијавелистичком владином кунсту, али никада народу.

Ти ништи духом они су који сносе један врло велики део одговорности за то што су наступиле појаве овакве какве су сад.

Они су ти који су са узвиком: „Људи од части!“ Министри су људи од части! Имајте вере у министре!“ у својим уводним чланцима нагнали Коморе да привидно уставном министарству Шверин-Патов одобре провизорни захтев кредита на организацију војске, захтев који се је у то доба много лакше могао одбити. Они су били ти који на својим леђима носе кривицу што је — без провизорнога одобрења кредита то би било немогућно — што је уопште могла да се изврши организација војске и што се ми сад налазимо у овоме тешком конфликту.

Мир, господо, прошлости!

Али је, у толико огорченије, у толико суревњивије, наша дужност да у тешкој борби у садашњости обратимо главну пажњу на то да народ опет не буде обманут о својим правима политиком лажовскога замотавања у ограђач. Ја сам вам показао средство које мора за собом повући безусловну и сигурну победу народа. Радите на томе. Треба да постоји узајамни утицај између посланика и јавнога мњења. Уздигните ово средство које смо пронашли наступање агитационе пароле. Проширујте га, борите се за њега у целом кругу својих познаника, на јавном и приватном месту, на целокупној области свог утицаја. Сматрајте било за свесног било за несвесног противника народне ствари свакога онога који неће да прихвати ово средство. Средство које сам вам показао једино је које Комора може имати. Које би друго

средство она имала? Било би, као што је очевидно, најбеднија и најапсурднија илузија, ако би Комора мислила да може довести владу у безизлазан положај тиме што ће наставити и продужити одбацивање других, па и *свију* захтева министарства. Кад се прво, неоспорно, уставно одбацивање Коморино ногама и преко њега даље иде, као да оно и не постоји, како је могућно да друго или треће или четврто одбацивање Коморино имадне већег дејства? Напротив, само би се *навикло* да се непријатне одлуке Коморине сматрају као и да не постоје. Влада и народ навикли би се на то. Слатка навика презирања Комориних одлука учврстила би се и код народа — и то с *правом* — готово у још већем степену него и код владе. Комора која би пристала, и кад се њене уставне одлуке ногама газе, да и даље већа и ради са владом, да и даље продужи своју улогу у овој комедији привидне уставности, постала би, на тај начин, најгори помоћник владе. Јер, она би баш тиме омогућила владу да, стално под маском уставне форме, ништи уставна права народа. А тада, Комора би заслужила већу казну од владе. Јер много жешће од мог *прошивника* има да се казни *заспуштник* мојих права, кад он моја права издаје.

Још би много гдје било кад би се Комора хтела у овом питању да упусти у какав такозвани компромис нпр. да тражи двогодишњи рок службе у војсци. Нарочито против тога, господо, уздигните свој глас. У овоме питању не може бити уопште никаква компромиса. Ако би нпр. влада понудила компромис у облику двогодишњег рока и Комора

пристала на њу, онда би интереси земље били про-
дани и издани због једне тачке, по себи истина не
мало важне, али, у односу према целокупном питању,
ипак, сасвим беззначајне јер, кад би се пристало на
организацију војске са ограничењем двогодишњег
рока службе, онда би, ипак, земаљска одбрана —
цео први позив, који сачињава стварну одбранбену
снагу земље — била избачена, спала би на ратну
резерву, ставили би је под команду трупних офи-
цира. Ми онда не би смо више имали земаљске од-
бране. А поред тога капиталнога питања: хоће ли
ова земља и даље имати своју земаљску одбрану
или не¹, ишчезава у бескрајност друго питање: хоће
ли се у војсци служити две или три године, а исто
тако и питање о издатцима на ту војску.

Али, напослетку, чак и питање о земаљској
одбрани долази, сад, у обзир тек у другом реду.

Оно што сад стоји на првом месту, услед тока
којим суствари пошли, јесте основно *уставно иштање*:
мора ли влада обуставити издатке које је Комора
одбацила? Влада, у пркос томе одбацивању, изјав-
љује да она и даље врши издатке, као да она од-
лука и не постоји. Кад би се, при таквом положају
ствари, Комора упустила у макакав компромис, као,
рецимо, у компромис о двогодишњем року службе,
онда то више не би био компромис, *изравнање*; то
би била потпуна продаја јавнога права. Тада би,

¹ Као што смо у предговору напоменили, земаљска од-
брана (*Landwehr*) давала је целокупној пруској војсци, у ствари,
карактер *народне војске*.

Прев.

срећно, дошла на његово место Бизмаркова држав-
ноправна пракса, која гласи: кад влада дође у какав
конфликт са уставним правом Коморе, онे морају
попустити. Ето *што* би било утврђено таквим *пре-
седаном*. Због тога сматрајте свакога који ту прича
о неком компромису баш као свеснога, или као
несвеснога и онда у толико опаснијег, непријатеља
народне ствари.

Али наше средство, господо, у сваком случају
не наноси и никакве *штете*. Оно не може ништа
да упропasti, јер, то ће сваки од вас увидети, ако
је влада толико одлучно решена на апсолутизам да,
чак ни у случају ако Комора донесе ону изјаву, *не*
попусти и продужи, без Коморе, своју владавину у
разголићеној апсолутној форми — Комора би исто
тако мало, и још мање, могла да, попустљивим
договарањем са владом, потисне њу са апсолути-
стичке привидне уставности на *истинску уставност*,
она би, само, дала влади средства да продужи и грлати
комедију привидне уставности. А та је још много
штетнија од отворенога апсолутизма. Јер она помра-
чава интелигенцију а квари морал народа, као и сваки
систем владавине који почива на лажи.

То средство је, dakле, у сваком случају и без
штете по земљу. Оно је, чак, безопасно и за послани-
ке, и треба само свести и енергије; а никакве
велике храбrosti, па да се на то одлучи. Једина
жртва коју оно намеће посланицима јесте: у најго-
рем случају одрећи се, за неко време, важности
једног званичног положаја!

То средство, напослетку, јесте, као што сам

вам раније показао, једино неминовно и у свим случајевима победоносно. И баш због тога, мора се узети да ће влада, чим се оно примени *сама* предњиме устукнути.

Али, можда, — а то би било на вашу велику корист, господо, — можда она неће одмах попустити, већ ће остати неко време тврдоглава, владајући без Коморе. То би било на вашу велику корист, кажем. Јер ће се, онда, у толико више, влада смирено приклонити пред Величанством народа, у колико доцније увиди да се мора вратити. У толико ће више, онда, признати друштвену моћ грађанства као моћ претежнију од њене, кад се тек доцније, враћајући се, монардне превити пред народом и Комором.

Онда ћете, господо, бити у положају да ви, са своје стране и победоносно, истичете своје услове. Онда ћете ви бити у положају да захтевате и уведете парламентарни режим, без кога може постојати само привидна уставност. Онда, dakле, одбаците сваку сањарију о измирењу, господо! Ви сте, сад, прикупили довољно искуства да би сте увидали шта је стари апсолутизам. Онда, dakле, никакав нови компромис са њиме, него, песницом уоко а коленом на груди!

СИЛА И ПРАВО

Поштовани господине уредниче!

У уводноме чланку „Берлинске Реформе“ од 7. фебруара, о адреси Господарскога Дома, налази се ова реченица:

„Граф Красов сложио се са Ласалом да је овај конфликтат *шишање силе*“.

Као што је познато, од „Народних Новина“ потекло је погрешно разумевање: да сам ја у својим брошурама о уставу поставио теорију да сила треба да иде пред правом. И у публици су неколике неразумне главе усвојиле то духовито схватање и, како чујем, у згодној прилици исказале мишљење да господин ф. Бизмарк ради само као мој питомац.

Горња реченица, услед облика у ком је изнесена, може бити повод да се и *код других* то погрешно мишљење појача. И, ма да је тешко према таквој ствари друго шта радити него смејати се, ја, ипак, хоћу да ову прилику искористим за ове неколике летимичне примедбе:

Да сам ја свет стварао, највероватније је да бих га, изузетно у овом погледу, уредио по же-
о суштини устава

љама „Народних Новина“ и графа Шверина, дакле, тако: да *право* иде *пред силом*. Јер, то потпуно одговара баш моме *етничкоме принципу* и мојим жељама.

Али, на жалост, ја нисам био у том положају да свет стварам, те морам да одбијем од себе сваку одговорност, како похвалу тако и осуду, за његово стварно уређење.

А оне брошуре нису имале за предмет да развију шта би требало да буде, него шта је у *ствари*, оне нису *етничка* расправа, већ су једно *историјско испитивање*.

И тако, оне показују да, док је то неоспорно тачно да *би* право требало да иде пред силом, у *стварности*, ипак, сила увек иде *пред правом*, и да она иде сваки пут и све дотле *док*, сад, и право не скупи за собом већу силу, да њоме *размрска силу неправа*.

У тим брошурама показано је прво, да је ово *историјски шако*, а друго — као што се то захтева од једне теорије — тамо су *изнесени и унуђрашињи основи* који проузрокују да у стварности сила иде пред голим правом; али ниједном речи није додирнуто питање: шта би, *по мојој субјективној ствари*, требало да буде! — питање страно и непријатно за једно историјско испитивање, чији се циљ састоји само у томе да покаже *шта јесте*. Они теоретски разлози који задиру дубље морају овога пута изостати. Али, што се тиче доказа путем *историјских факата*, допустићете ми неколико отаџествених

успомена и питања, пошто живимо баш у недељи „отаџствених догађаја“.

Да ли је ишло *право* *пред силом* или *сила* *пред правом* када је пруска Народна Скупштина у Ноћембру 1848. бајонетима разјурена?

Да ли је ишло право пред силом или сила пред правом када је Комора, сазвата за ревизију устава, поново распуштена године 1848., у пркос члану 112. октројисанога устава?

Да ли је ишло право пред силом или сила пред правом кад је у јулу 1849. укинуто опште право гласа, које је постојало као законско право, па октројисан тројесни изборни закон?

Да ли је ишло право пред силом или сила пред правом када је тај октројисани тројесни изборни закон усвојила Скупштина на основу њега сабрана, а међутим њега је по праву и закону могла усвојити само Комора изабрата *оиштим правом гласа*, које је све дотле *по закону постојало*?

Да ли је ишло право пред силом или сила пред правом када је, затим, и Скупштина изабрата на основу тог нелегалнога тројеснога изборног закона, Скупштина која није била ништа друго до нека гомила племића а никако законито представништво земље, примила на себе да одобри тај изборни закон и један устав, на шта она није имала ни трунке правне компетенције (надлежности)?

И, да ли сад иде право пред силом или сила пред правом, сад кад је влада, као што је то Комора изјавила, поново проломила Устав, кад влада, мирно смешећи се, и даље продужава своје поступке а

Комора се, и поред свега, подаје томе и позајмљује влади, својим даљим седницама, маску једне уставне владе?

Мислим да се *сад* сваки уверио да у стварности сила иде пред голим правом!

Али, ја морам да од себе одбијем чак и почаст да господина фон Бизмарк и графа Красова сматрају као моје ученике. Онај који дела сноси пуну одговорност за моралну и правну природу свог делања. Међутим, теоретског испитивача историје тиче се само оно што *објективно постоји*, као и откривање закона који то одређују; њега се не тиче оно што треба да буде. Код њега се, дакле, не врши идентификовање (изједначавање) његовог субјективнога, етичкога гледишта са садржином његова *сазнања*, као што то код оног који дела бива са садржином његовог делања. Господин ф. Бизмарк *потврђује* оно што сам ја, историјски, обележио као *природу стварности*. Али ја, тамо, нисам пружио никакав *етички пропис за делање*, према коме би се ф. Бизмарк могао управљати.

Па шта, према овоме што смо до сада рекли, значи оно добродушно клицање којим је Комора примила изјаву графа ф. Шверин: да у пруској држави „право пред силом“ иде? Скромне детињске жеље и ништа више! Јер, она би имала свечанијег значаја само код људи који би били решени *и да баце силу иза права!*

Шта значи то кад се чак и граф ф. Шверин усуђује говорити о томе да „право пред силом“ иде, он који је, и као посланик и као министар, узимао

позитивна учешћа у баш сад наведеним ломљењима права?

Нико у пруској држави нема права да говори о „праву“, сем демократије, старе и истинске демократије! Јер, она једина је та која се увек чврсто држала права и која се није понизила ни до каквог компромиса са силом.

Граф фон Шверин нема права да говори о праву, јер је он највише учествовао у оним повредама права.

Народне Новине немају права да говоре о праву, јер су оне одавна усвојиле Племићки Устав и све оне набројане повреде права, па их чак и улепшавале и дивиле им се.

Господин фон Унру нема права да говори о праву, јер се још налази у закључним актима Народне Скупштине од 1848 један његов писани протест, у коме он свечано протестује против свега оног што он сам данас ради, као против неважећег, ништавог и нелегалног.

Напредна Странка нема права да говори о праву, јер она пристаје на његово најочигледније силовање.

Демократија — и то је њен *бонос!* — има, једина, право да говори о праву, јер она, једина, никад није санкционисала његову повреду.

Колико ли су нам пута, баш због тога, „Народне Новине“ и слични листови пребацивали да смо *ајспракни ловци права!* Сад окрећу копље па нам пребацују како смо ловци сile, како „ловимо *политику сile*! Ствар је баш обратна! Демократија је увек остајала, неумољива, код права.

Али „Народне Новине“, граф Шверин, господин фон Унру и Напредна Странка јесу ти који су, сви ко-
лико их год има, *напуштали право*, да би том
трговином дошли до *парчеша силе*. А, пошто су
напустили право, они, разуме се, нису добили од
силе, коју су хтели да трампе за право, ништа
друго до — као што им и приличи, ударце ногом!

Код демократије, једине, јесте свеколико право
— а код ње ће, једино, *бити и сила!*

Ради оријентисања многих врло збуњених глава
у ово врло збуњено доба, ја молим Вас, поштовани
господине, да ово унесете у свој лист, а све листове,
од којих се та доброта може очекивати, да исто
то прештампају.

Са особитим поштовањем

Берлин, 7. фебруара 1863.

Ф. Ласал.

